

ACC. N:R M. 14558 : 1-95.

Landskap: Västergötland Upptecknare: Ned Johansson, Skid
Härad: Kind Berättare: olika personer; se uppteckn.
Socken: Ö. Trölunda Berättarens yrke: ans baksida!
Uppteckningsår: 1958 Född år i

FOLKLIVS-
ARKIVET
LUND

Begravning. s. 1-95.

Lu F 70

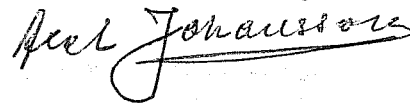
Åhaga. Hid, den 20/II-58.

Till Folklivsarkivet Finngatan 8 Lund.

Insänder härmed mina uppteckningar till frågolista L.U.F. 70. Som framgår av mina uppteckningar, har jag ej kunnat besvara alla de frågor, som framställts. Men det som jag ej kunat besvara är sådant, som på de olika områdena ej förekommit här, såväl i äldre ~~XXX~~ som nyare tid. Det som jag ej har kunat besvara har jag i uppteckningarna uppgett orsaken varför. Det har blivit ganska mycket och långa uppteckningar, kanske för mycket. Många av dena frågelistas frågor, ansåg jag dock behövde, en viss förklaring, om de skulle få sitt rätta värde. Jag har sökt upplysningar och gjort vad jag kunnat för att få reda på den äldre tidens sed. Den nyare tidens sed på detta område känner jag själv, genom mitt arbete till. Jag hoppas att folklivsarkivet, som vanligt skall finna något av värde, även av dessa uppteckningar. Jag hoppas att tiden medger att jag kan fortsätta att besvara de frågeliser, som jag fått mig tillsänt.

Högaktningsfullt.

Axel Johansson.

BEGRAVNING L U F 70-1
LUF 70Dödsbudskapet.

I mina berättares barn och ungdomstid, från 1880 till 1900 talets början, var det allmänt brukligt, att någon från den avlidnes familj meddelade grannar och släktingar till den avlidne. Detta meddelande skedde alltså muntligt, några särskilda ordalag för detta budskaps meddelande, torde ej ha förekommit här på orten. Om den avlidne hade åtnjutit ekonomiskt understöd av kommunen (kommunalhjälp)(fattigunderstöd) skulle också kommunalordföranden underrättas om dödsfallet. Vid min fråga till mina berättare hur man underrättade, mera avlägset boende anhöriga till den döda, fick jag till svar, att man försökte göra detsamma om det var möjligt. Om man ej kunde skriva själv, bad man någon skrivkunnig person om detta. Men kontakten med långt bort boende anhöriga var ofta dålig, det var ej alltid man visste deras adress. För att bevisa detta tar jag mig friheten att berätta följande, som min far har berättat för mig.

2

Detta kanske är lite vid sidan om, vad som är frågat efter, men jag tycker själv, att det har ett visst sammanhang angående frågorna om dödsbudskapet, och bör nedtecknas och bevaras till eftervärlden. Det var en av åren mellan 1895 och 1900, min far hade då platts på en av de mindre herrgårdarna här i Ö. Frölunda. Till denna herrgård kom en dag en torpare, torpet som han bebodde till hörde ej denna herrgård, men han hade närmast till denna gård. Han bad frun på gården, att telefona till hans dotter att min Fina är död. Inom parates sagt fanns det ej telefon på denna tid, mer än på två av herrgårdarna här i socknen. Frun frågade om han visste, om det säkert fanns telefon där hans dotter var. Detta visste han ej, frun frågade då efter hennes adress. Då svarade torparen, ja se vessta ja dä, då kunne ja bett nån skrevet, då hadde ja ju ej behövt att telefona. Hanns uppfattning om denna nymodighet, som telefonen var denna tid, var alltså att man med denna kunde nå kontakt med folk, som ej visste var de vistades. Men denna lilla berättelse bevisar också, att man denna tid ~~kunde~~ kunde mista kontakten, med de som flyttade ut från hemsocknen, även om de var så nära anhöriga, som föräldrar och barn.

Någon särskild person, som gått ikring och meddelat dödsbudskap, torde ej ha förekommit här på orten. När man började att tillkän- nage ett dödsfall, med flaggning på halv stång, kan jag ej ge något bestämt svar på. Berättaren Per Johansson vill minnas att de hade flaggstång på herrgården Mölneby i slutet på 1800 talet, men om det då var brukligt med flaggning vid dödsfall, kunde han ej minnas något om. Min mor hade plats på socknens näst största herrgård i slutet av 1800 talet, men där fanns ej någon flaggstång då. Flaggstänger fanns ej här på orten i någon nämnvärd omfattning förrän på 1915-20 talet, och även ganska sparsamt då. Berättaren tror att det var vid denna tid, som man mera allmänt började med att tillkänna ge dödsfall med flaggning på halv stång. Tidigare torde detta blott ha skett i undantagsfall. Någon bestämd tidpunkt när man började att införa dödsannonser i tidningar, kan jag ej heller ej ange. Men med säkerhet kan anges, att det var de förmög- nare delen av folket, som började med detsamma. I slutet av 1800 och början av 1900 talet, var det många, ja nästan alla av de bre- dare folklagren, som ej hade någon tidning.

Att annonsera om ett dödsfall, kostade också pengar, så även från den synpunkten sett var det många, som ej hade råd. Mina berättare och även jag själv tror, att det före 1920 talet var ganska sparsamt med dödsannonser här i ortspressen. Sedan dess har de ökat mer och mer, och är nu en allmän företeelse. Endast i undantagsfall annonseras ej ett dödsfall. Tryckta bjudningskort torde ha börjat någon gång på 1900 talets början, dock ej allmänt förrän betydligt senare. Möjligen har det bland den burgnare befolkningen förekommit tidigare. Till begravningen bjöds i första hand den avlidnes närmaste anhöriga och släktingar grannar och vänner. Förr fanns det också s, k, (båralag) eller liklag. Detta utgjordes av en by, eller om byn ej var så stor, omfattade det närliggande gårdar. I vissa fall var det en rote, om denna var en liten sådan. Till ett båralag eller liklag var dock räknat så många gårdar och torpställen, att det säkert skulle komma så många personer som behövdes för att den döde skulle komma anständigt till jorden. På något särskilt sätt torde man ej ha beklagat dödsfallet för de anhöriga. Detta var nog ganska individuellt, och beroende av om det var en ung eller gammal person, som avlidet.

Den döde.

Ofta var det så att man läste en bön eller en psalm,även båda delarna. Något bestämt över vem som skulle sluta den dödes ögen var det väl ej. Om maken eller maken levde,var det ofta han eller hon. Annars var det,om de fanns i hemmet,ällsta sonen eller ällsta dottern,annars någon av de närmast anhöriga. Pengar var ganska vanligt att man lade på den dödas ögon. Den tid,som min moder minns,från 1885 och senare var det vanligt att man lade en 5öring på den dödes ögonlock efteråt,som de samma slutits. Munnen hop~~XX~~trycktes så,att man lade en psalmbok under den dödes haka. En duk lades alltid över den dödes ansikte. Något särskilt namn på den samma har ej varit vanligt här. Som jag förut nämt lades en psalmbok under den dödes~~XXXX~~ haka. Några andra föremål på den dödas kropp,har ej varit vanligt att man brukat lägga. Den döda kroppen flyttades från dödslägret,så snart som möjligt. Inträffade dödsfallet sent en kväll,var man dock i regel tvungen till att vänta till dagen därpå. Tvättningen ägde rum när man flyttat den döde från lägret och till den,som han skulle ligga på,tills kistan var färdig.Tvättningen utfördes av en person,det var alltid en kvinna som var van vid detsamma,det fanns nästan alltid en sådan i varje

6
by, eller varje liklag. Det var dock ej vem som helst av kvinnorna ~~XXXX~~ som varken kunde eller ville utföra detta. Något särskilt bräde, som den döde lades på under tvättningen, och sedan fick ligga till svepningen ägde rum, hade man ej, i så fall endast i undantags fall. Något sådant gemensamt för en by eller båralag fanns ej. I regel använde man till detta locket av en träsoffa. Sänghalmen från den dödes bädd brändes alltid upp. Sängen rengjordes och sängkläderna tvättades. Sängkläderna hade man i regel ej råd att bränna upp. Mina berättare kan ej minnas att man vidtog några särskilda anordningar mot liklukten. I vissa fall var det dock tvunget att använda något medel mot lukten, i så fall tog man vad man hade, vad som man trodde kunde hjälpa.

Svepning.

Svepningen skedde så snart, som den döde hade tvättats, och kistan var färdig för att lägga den döde i. Svepningen utfördes av den kvinna, som förut tvättat den döda. Som jag förut nämt, fanns det i regel en sådan inom varje by eller båralag. Erfoderlig hjälp fick hon till såväl tvättningen, som svepningen, av de anhöriga.

4

Tyg av hemvävt lin var det mästa som användes till svepning i mera äldre tid. I mera nyare tid kunde det också i vissa fall köpas något tyg, men det var alltid vitt tyg, som användes. Bland kvinnor förekom det ofta, att de hade lagt undan och hade sin svepning färdig. Att brudgumsskortan använts till svepning, vet mina berättare ingenting med säkerhet om. Min mor berättar att hon hört det omtalas, men alldrig själv har sett det. Per Johansson tror, att om brudgumsskortan använts till svepning, har det varit i sådana fall, där någon dött ung, annars hade det ej funnits något kvar av skortan, och det var ej sed att lägga undan brudgumsskortan för nämnda bruk. Att den döde lades i kistan fullt påklädd torde ej ha förekommit här på orten, i så fall för mycket långt tillbaka. Om det förekommit i mina berättares tid, har det i så fall varit någon person, som själv tagit sitt liv. Dessa fick till alla delar en annan hädanfärd, än de som dog en s, k, naturlig död. Att sätta strumpor på likets fötter, har förekommit, särskilt på kvinnor. Någon särskild klut vid svepningen, har ej förekommit, varken för kvinnor eller män. Om detta kan jag alltså ingenting berätta.

Liket lades i kistan, så fort som densamma var färdig, och svepningen också var färdig. Att unga flickor och likaså småflickor sveptes, som brudar, har ingen av mina berättare eller jag själv hört berättas om. Däremot har det berättats om, att om en brud dog på sin bröllopsdag skulle hon läggas i kistan i sin brudutstyrsel. En sådan händelse berättas här på orten från Håckviks socken. Hur längesedan denna händelse har timat, har jag nu glömt men det skulle vara ganska längesedan. Det var ett brudpar, som på väg till kyrkan, körde vält med sitt åkdon och bruden omkom. Denna brud skulle ha blivit lagt i sin kista i sin brudklädsel. Detta torde ~~XXXX~~ också vara full sanning. För en 15-20 år tillbaka, restaurerades kyrkan, och vid gravning under golvet fann man då en kista, med ett balsamerat lik. Utstyrseln till detta eller svepningen betraktades för att vara en brudutstyrsel, och man tog för givet att det var den bruden, som förolyckats på sin färd till kyrkan. Jag var ej själv och såg det, det var ej så längen, som det fick stå öppet, men jag minns mycket väl, att det var en väldig folkvandring dit.

9

Mina berättare minnes ingenting, om några åtgärder, som vidtogs för att den döde ej skulle gå igen. Den grövsta vidskepligheten var försvunnen under berättarnas uppväxttid. Den försvann vist fortare från denna orten, än vad förhållandet varit på många andra. Att man sökt bot för vissa sjukdomar genom att vidröra ett lik, torde däremot ha förekommit. Mor berättar att det var vanligt att man skulle vidröra ett lik, som man såg. Under hennes tid var det dock ej fråga om bot för någon sjukdom, utan mera ett sympati-bevis mot såväl den döde, som mot anhöriga. Mor tror dock att det var en kvarleva från den tid, som man sökte bot för vissa sjukdomar. Tron att det ej var bra, att se en död och ej vidröra honom var en allmän tro, under min moders ungdomstid, och rätt långt in på 1900 talet. Engelska sjukan, här på orten kallad (skiver) var visst den vanligaste sjukdomen, och likaså så den sista, som man sökte bot för hos en död. Detta minns min moder de, som gjorde. Detta skulle dock ej ske med att vidröra den döde. Mor minnes ej riktigt tillvägagångssättet, men hon minnes att barnet, det var mest barn, som hade denna sjukdom, skulle föras under kistan vissa gånger. Ringar och smycken togs i regel av den döde.

Om den döde i livet haft någon tillhörighet, som varit honom särskilt kärt, och han begärt att få det med sig xi kistan, fick han också i regel detta.

Likkammare.

De som hade ett riktigt stort boningshus, kunde där inrätta en likkammare, helst om dödsfallet inträffade vintertid. Det vanliga var dock att en loge, snickarbod eller någon annan lämplig plats i uthusen, användes till likkammare. Man brukade att sätta upp en träställning, så utrymmet ej blev för stort. Hade man lakan att kläda detta med, så gjordes detsamma. På lakanen brukades att fästas något grönt, lingonris eller dyligt. Ett likrum på orten här, är i stort sett likadant idag. Om fönster förekom inom likrummet var det vanligt att hänga lakan, eller något liknande för fönstren. Utanför, vid likrummets dörrar var vanligt, att man satte upp grannar. Detta var en symbol för, att innanför dessa dörrar stod ett lik. Att hänga lakan eller en tät gardin för ett likrumsfönster, torde förekomma ännu idag. Kistan uppställdes på två pallar.

Lövsal om sommaren, som uppställning för kista, har förekommit, men ej varit en allmän sed. Det torde mest ha förekommit vid dödsfall när det har varit särskilt varmt. Man har då varit rädd för att ha den döde i ett likrum. I stället för att då bisätta den döde, gravde man en grav i trädgården, eller på annan lämplig plats. Begravningsdagen gjordes en lövsal och den döde ställdes där. Ljus vid kistan torde vara en rätt gammal sed, och förekommer allmänt även nu. Det är dock ej vanligt att ljusen är tända, i vissa fall förekommer det, det mest vanliga är, att ljusen tändas den dag som jordfästningen äger rum, så torde det också ha varit i äldre tid. Förr var det ganska vanligt, att man skulle se liket. De som före jordfästningen, det kunde vara släktingar, grannar och vänner kom för att hälsa på i sorgehuset, frågades alltid om de ville se den döde. Begravningsdagen var det också fritt för alla gästerna som så önskade, att se den döde. Detta skedde i regel före uppbygget, alltså strax innan man var färdig, ~~XXX~~ för avfärden till kyrkan. Någon särskild traktering vid detta, eller dessa tillfällen har ej varit sed här.

Seden att se den döde, förekommer ännu här på orten, fast i mindre omfattning nu än förr. Denna sed är nog ganska olika på olika orter. För en tio år sedan körde jag begravningsgäster härifrån och till Årsta i Halland. Den döde stod där i ett för ändamålet inrett rum i ett uthus. Blommorna (kransarna) skulle placeras där och utomkring. Locket å kistan var avtaget och den döde låg synlig för alla, som kom dit. Om detta var en allmän sed vet jag ej eller det blott var på detta ställe, som denna sed var. Jag kom ej i tillfälle att fråga någon, för jag skulle ej stanna kvar.

Likvaka.

Likvaka har ej allmänt förekommit här, om så har varit fallet har det varit i något enstaka fall. Men det var brukligt, och är väl troligen på många ställen fortfarande, att om dödsfallet inträffade nattetid, stannade de anhöriga och eventuellt andra, som då fanns i rummet kvar några timmar hos den döde. Detta gjordes även om dödsfallet inträffade på dagen. Några särskilda ceremonier förekom ej. Om någon psalm sjöngs eller lästes någon bön, var mest beroende av den dödes och anförvanternas religiösa inställning, så är nog fallet även i dag.

Om likvaka förekom, alltså av den art, som jag förut nämnt, var det ej vanligt, att någon traktering förekom. Att dans skulle ha förekommit vid dylika tillfällen, har ingen här på orten hört omtalas.

Kista.

~~XXXXXXXX~~ Kistorna i älldre tid var alltid ovala. De var bredare i den ena ändan, än den andra. Den bredare delen var avsedd för den dödes huvud, den smalare för fötterna. Kistorna var något utbuktade på mitten, alltså något bredare på mitten, än den bredaste ändan. Målningen var en enkel utförd sådan, och alltid svart.

I älldre tid var även barnkistorna svarta. Det var nog rätt många år in på 1900 talet innan barnkistorna började, att målas vita. Numera ser man alldrig någon svart kista här på orten. I älldre tid fanns ej någon nämnvärd dekoration på kistorna. Själva kistan var gjord utan några utskjärningar eller dylikt. De senaste åren, som man använde hemgjorda kistor, var ett svart tyg av tyll fäst runt kistan, mellan kistan och locket. Den tid, som det fanns blommor att tillgå, brukade locket att prydas med ett kors av dessa. När ej blommor fanns brukade man pryda locket med ett kors av Myrten eller lingonris.

Järnbeslag fanns för att bära kistan med, s, k, grepar. Kistorna tillverkades i regel av de vanliga bysnickarna, de målade dem och så. På de större gårdarna, som hade egen eller egna snickare tillverkade kistor till såväl gårdens folk, som till torpare och andra underlydande. På en gård här vet jag att detta fortsatte så långt fram, som till 1930 talet. När de första ~~XXXX~~ fabriksgjorda kistorna kom till bygden här är svårt att ange. Detta torde ha skett om någon dött på annan plats än i sitt hem. Borås lasarett och Svenljunga sjukstuga, har varit och är de mest anlitade sjukvårdsinrättningarna här på orten. Från någon av dessa plattser torde de första fabriksgjorda kistorna ha kommit. Om t, e, x, någon dog på lasarettet i borås, var det väl enklare att anskaffa kistan där, än att frakta en härifrån och dit. De första kistorna som köptes torde också ha köpts i Borås, senare i Svenljunga. I Kalvs socken, fanns också en s, k, likkistmakare, det var ej precis fabriksmässig tillverkning han hade, han var ensam om att tillverka dem. När han börjat denna tillverkning vet jag ej, men han fortsatte med den så sent, som till slutet av 1930 talet. Då var jag där själv och hämtade en kista.

Före 1910 torde det ej ha varit så många fabriksgjorda kistor här i bygden, och mera allmänt blev det ej förrän långt in på 30 talet. Numera har jag mej ej bekant, att det göres några kistor någonstans i bygderna här. Att man lade ned en del av den dödes äodelar i kistan, har jag ej lyckats att få någon bestämd uppgift på. Men mina berättare säger att de har hört detsamma berättas. Det var troligen vanligt före den tid, som de själva kan minnas, och de har alltså hört det omtalas, men ej sett eller själva varit med om det. De äodelar som nedlades i kistan, var sådana föremål eller annat, som den döde i livet varit särskilt fästad för eller särskilt tyckt om och älskat. Brännvinsflaskor har förekommit att man lagt ned i kistan. Det symboliserade alltså, att den döde i livet tyckt om detta. I mitt yrke, som kyrkovaktmästare, som jag sedan 1937, har jag ej funnit något särskilt, förutom delar till kistor, mer än en gång. För tre år sedan fann min medhjälpare (det var hann som fick den på spaden) en liten flaska med vätska, som vi med säkerhet trodde var brännvin. Jag ville ha detta bekräftat och sände den för undersökning. Jag fick till svar att det ej var sprit, troligen någon medecin, men någon nogare analysering kunde de ej avgöra.

En av kyrkorådsledamöterna här i Ö.Frölunda, som är född i Gunnarps i Halland. Omtalade för mig en gång, att de vid gravning på Gunnarps kyrkogård funnit en flaska brännvin. Han hade själv varit med om gravningen när de fann flaskan. Hans kamrat ville att de skulle öppna och känna på innehållet. Han sade själv att han var väldigt nyfiken och ville avsmaka innehållet, men kunde ej förmå sig till detsamma. Hans kamrat däremot gjorde det, och tyckte att det var väldigt gott brännvin. Han avsmaka det undan för undan, och när de gravit graven färdig hade han druckit ur alltsamman. Flaskan var av ungefär en tredjedels liters storlek. Stål har ingen av mina berättare eller jag själv hört om talas, att det var vanligt att lägga ned i kistor. Hyvelspån var vanligt att man lade i kistans botten. Det fanns i alla de hemgjorda kistorna. De hade ingen annan stoppning eller dylikt i kistans botten. Hyvelspånen som blivit när kistan gjordes, skickade alltid tillverkaren med kistan. Detta hade väl bara ett praktiskt syfte att fylla och var väl endast avsett för detta. Alltså ej någon vidskeplig tro av något slag. Hyvelspånen lades väl ut i bottnen och högre där huvudet skulle ligga, kistan blev då mera som en vanlig bädd.

Något mera utöver vad som jag nu nämnt, har jag ej själv funnit eller hört berättas om, att någon annan funnit vid gravöppning. ~~XXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXX~~ Locket till kistan tillslöts ej förrän man skulle anträda processjonen till kyrkan. Locket till kistan anslöts ofta av någon anhörig till den döde. Men i älldre tid skedde det också ofta av den, som tillverkat kistan. Här på orten var det sed, att den som tillverkat kistan också var bjuden till begravningen. Om man går så långt tillbaka i tiden, som innan man använde skruvar till kistlocket, skulle i regel den som tillverkat kistan, om inte ensam, så dock vara behjälplig med att fastsätta locket. Locket fastsattes då med träpinnar, tillverkaren visste då bäst hur detta skulle tillgå. I senare tid användes skruvar för fastsättning av locket. Dessa skruvar hade ett kors i sin ena ända och detta var målade med en silverliknande färg. Sådana har jag funnit och finner ännu många, vid gravöppningar. Vanlig järnspik torde alldrig ha använts här på orten, att fastsätta locket med.

~~Inledning~~

Likbår.

Likbår har använts mycket i dessa bygder, troligen i vissa fall ända till 1900 talets början. I skogsbygderna här fanns förr många torpställen, med dåliga och i vissa fall nästan obefintliga vägar, där var man tvungen till att använda sig av bår. Båren var så gjord, att det först var en fast del, som kistan ställdes på. Armarna, den del av båren, som man lade på axlarna när man bar, var så anslutna till mittdelen, att de var flyttbara. Flyttbara var de för att de skulle kunna anpassas efter kistans storlek, för att densamma skulle stå stadigt. Armarna var i slutet böjda nedåt, för att de ej så lätt skulle glida av axeln. Likbåren ägdes av församlingen. Särskilda bårar för fattiga och rika kan mina berättare ej minnas att det funnits här. Något exakt årtal kan jag ej fastställa, när man slutade att bära lik på bår. Berättaren Per Johansson, som är född 1882, minns mycket väl när man bar lik på bår. Han kan dock ej minnas vilket år det upphörde, och han säger vidare att det ej upphörde samtidigt inom socknen. De som bodde i slättbygden inom socknen, och alltså hade bättre tillgång till vägar, började tidigare att använda sig av fordon, än de som bodde i skogsbygderna, med sämra vägförhållanden.

Båren med kistan bars på axlarna. Särskilda bårslag fanns alltid i varje by. Det var en viss uppdelning till ett bårslag. Detta var beroende av gårdarnas placering. Det kunde vara en ensam, som då var så stor att den räckte till ett beräknat bårslag. Det kunde också vara en rote, vars geografiska område var lämpligt, som ett bårslag. Om det fanns någon laglig skyldighet av bårslaget känner mina berättare ej till. Men de kände väl en moralisk skyldighet till detsamma, och endast sjukdom eller annan oförmåga, ansågs som hinder för att ej hjälpa till. Inom ett bårslag fanns det i regel såväl äldre, som yngre män. Det var de yngre och för övrigt starkare, som utsågs till att bära. Från många långt från kyrkan liggande ställen, måste det vara många, som skiftades om att bära kistan. Om det var ett lättare lik kunde båren bäras av fyra åt gången, men sex var det för det mästa, ibland även åtta. Som jag förut angivet kan jag ej bestämt ange, när seden att bära lik på bår upphörde. Den bestämda omfattningen av ett bårslag upphörde ej heller på någon bestämd tid. Allt efter som tiderna har ändrats, har också detta ändrats. Skogstorpen har undan för undan, under en 50 års tid försvunnit. Byar med i äldre tid en

ganka stor befolkningssiffra har undan för undan blivit mindre. Kyrkbyn här med en del tillhörande skogstorp, var i äldre tid ett båralag. Numera kan detta ej ske, numera bor det alldeles för mycket ^{folk} här i byn, för att alla skall kunna bjudas till en begravning. I många delar av socknen här, följer man dock i stort sett den gamla båralagsindelningen, när man bjuder till begravningen. Detta är väl också, åtminstone i de flesta fall helt naturligt. Ett båralag i äldre tid, utgjordes i första hand av de närmaste grannarna, och dessa blir alltid i regel bjudna också i dag. De gamla tänker dock ofta i samband med begravning, på den gamla båralagsindelningen. När det varit jordfästning här, frågar mor mig ofta, vad det varit för folk med vid begravningen. Jag hör henne då ofta fråga efter om den eller den ej var med, och jag då upplyser henne om, att jag ej sett nämnda person eller personer, tycker hon det är märkvärdigt, för att det tillhör det båralaget. Särskilda bårkläder förekom, under denn tid som man bar liken på bår användes ej dessa förrän man kom till en bestämd plats från kyrkan, där det var sedvanligt, att framringningen av liket skulle börja. När man satt ner båren, och anbringat bårkläderna, samt lyfte upp kistan började framringningen.

När man började att köra liken på vagn eller släde, var det ofta ~~XXXXXX~~ brukligt, att ~~h~~medsända bårkläderna. Så sker vid vissa tillfällen ännu i dag. Många använder sig numera ej av bårkläderna, de bär kistan upphöjd på armkrokarna, och så finns rep vid graven att sänka kistan med. Många håller dock fast vid den gamla traditionen och skall ha bårkläderna (handkläderna), som de i regel kallas här. Bårkläderna var av linne och var vita. De är av samma material och färg även i dag. Några olika bårkläden för fattiga och rika fanns ej. De tillhandahölls av församlingen, och var troligen även i äldre tid avgiftsfria för församlingsborna. Mina berättare kan ej minnas att någon avgift betalats för desamma.

Likvagn.

Någon exakt tidpunkt för, när man började att köra liken med vagn kan jag ej ange. Mina berättare tror dock att början av 1900 talet, är den någorlunda rätta ~~XXXXXXX~~ tiden för orten här. I enstaka fall hade det dock förekommit innan dess.

Från en del gårdar och torpställen i skogarna förekom det också att man bar liket tills man kom till en körbar väg. Det förekom också att man vintertid drog ett lik på släde. Detta gick när skogsvägarna var tilltrampade och körda på. Detta kunde förekomma, att man gjorde även i äldre tid, man drog då ej ända fram till kyrkan, utan bar den sista delen av vägen. Det var givetvis betydligt mindre ansträngande, att draga på en släde, än att bära. Många hade en 6-7-8 k, m väg till kyrkan. De första vagnarna, som användes till likvagnar, var vanliga arbetsvagnar. Till dessa var då gjort en plan häck, och med bräder vid sidorna. Ett säte, som liknade en hög pall, som kunde ställas över kistan, hade den som körde att sitta på. Såväl i botten, som på sidorna å dessa häckar brukade man lägga och fästa granris. När sedan lastvagnarna började att komma ibruk, använde man dessa till nämnda ändamål. En lastvagn, var en för speciellt gat och landsvägstrafik avsedd vagn med fjädrar. Det var ej alla som var ägare till en sådan vagn, man lånade då av den, som hade. En lastvagn var betydligt mycke bättre till detta ändamål, mjukare i gången, snyggare till utseendet. I hörnena och på mitten på dessa vagnar, brukade man fästa små granar.

Den första likvagnen(ja det är samma vagn,som är ännu i dag)inköptes här i Ö.Frölunda,något av åren mellan 1920-25. Den anskaffades delvis på privat väg,delvis genom församlingen. I början var det kanske lite motstånd,från en del av församlingsbornas sida,att man skulle köra den döde till graven. Men det försvann snart,när man insåg det mera praktiska och framför allt mindre ansträngande sättet,att köra,emot som att bära. Jag vet ej om motviljan mot att köra,ensamt riktade sig mot,att det ansågs för mindre hedersamt,att bliva körd,än buren. Det var nog lika mycket den dåvarande allmänna motviljan mot allt nytt. Fast någon särskild motvilja mot detta har jag ej hört berättas här från orten. Det fanns väl troligen de,som ej helhjärtat gillade det,men som ej offentligt ville motsätta sig det. När likvagnen skulle anskaffas fanns det ej några sådana motsättningar,det var väl endast den ekonomiska frågan. Här anskaffade ingen likvagn förrän den tidpunkt,som jag förut nämnt,och då hade det i många år körts med andra vagnar. Angående inköp av likvagn,måste denna fråga givetvis debatteras på kyrkostämma.

24

Någon särskild hästhållare till likvagnen har ej funnits här. Vederbörande fick sörja för detta själv. Ibland var detta lite besvärligt, det var ej alla hästar, som gick att köra likvagnen med. Sådana vagnar är ganska olika andra, och en del hästar var rädda och bråkade, och det var ej så trevligt vid detta tillfälle. Att det skulle vara akadligt, att använda hästar till likskjuts, har ej ansetts här. En eller två, i de flesta fall dock ej mer än en häst. Det ansågs på något sätt, att vara bättre och förnämre med två hästar, än en. I vissa fall kunde dock orsaken vara en annan, att man använde två i stället för en häst till likskjutsen. Dessa vagnar är ganska tunga, hade man lång väg till kyrkan, och väglaget var dåligt, tjällossning m, m, så tog gärna den som skulle köra två hästar, om han hade tillgång till detsamma. Förr ansågs det för mycke ofint, att köra fort med likskjutsen, hästen skulle gå, ej springa. Numera är man ej längre så noga med detta, men det är ej längre än en 15-20 år sedan denna sed var allmän. Hästar som dragit likvagnen här, har alldrig varit utsmyckade på något särskilt sätt. Varken med plymer, sorgtäcken eller något annat. De som hade använde och gör så också i dag, en finare sele, en s, k, åksele.

När likbilarna kom i bruk, är ganska svårt att ange. Här inom församlingen har aldrig funnits eller fins någon likbil. Närmast till en sådan är Svenljunga 21 k.m. I vissa fall, om en person dött å Borås lasarett eller Svenljunga sjukstuga, kom de med likbil därifrån, när sådana hade börjat att anskaffas. Nu sedan en ti-
o år eller något mera tillbaks använder man sig ganska mycket av likbil här. Det är i regel Svenljunga likbil, som hyres. De som har lång väg till kyrkan, tycker att det blir ~~långväg~~ långsamt med hästlikvagnen. För den som ej har häst själv, utan skall betala för detta, blir skillnaden på att betala för hästen och bilen ej så stor. Likvagnen användes dock ännu, men ej i så stor ~~utsträckning~~ utsträckning, som förut. Vilka som var de första som använde likbil, är svart att med bestämdhet ange. Själv vill jag minnas, att den första likbil, som kom till kyrkogården här var 1931. Det var en person, som längen bott här, han hade varit kamrer åt Mølneby bolag, han dog i Örebro, hans hustru var gravsatt här, och han skulle också hit för gravsättning. De första likbilarna var alltså sådana, som kom med personer, som dött på avlägsna orter och skulle hit för gravsättning. Det är möjligt, att det skett tidigare än den tidpunkt, som jag angivet. Men det kan jag ej minnas.

Med båt eller klövjning torde inget lik ha fraktats till kyrkogården här. Med båt är alldeles säkert, att det samma ej skett, för detta fattas naturliga förutsättningar för. Klövning kan väl vara möjligt, men jag tror det knappast, det har i andra fall ~~fäxx~~ knappast förekommit här på orten, och torde i detta fall ej ha förekommit. Liksläpa har förekommit. Liksläpa torde mest ha förekommit under den s, k, rödsjukans dagar. Denna sjuka var ansedd, att vara farligt smittsam. Det var förbud för att ha vanliga folksamlingar till begravningarna. Berättaren Per Johansson omtalar ett sådant fall, där liksläpa använts; hans far har berättat det för honom. Det var ett av åren 1855-57. En dräng på en skogsgård här i Ö. Frölunda, som heter Varvhult, hade dött av rödsjuka. Per Johanssons far bodde då på sitt hem, en granngård till Varvhult. Per Johanssons far var då 12-14 år gammal, han hade varit till skogen för att utföra något arbete, på vägen därifrån gick han på samma väg, som de från Varvhult hade kört med liksläpan. Det hade runnit ur kistan, och även han fick rödsjukan, trodde med säkerhet att han blivit smittat, genom det som runnit genom kistan. Troli- gen har det under denna sjukdoms tid, liksläpor använts flera gånger. De fick ej eller kunde samlas så många, som var nödvän- digt för att bära.

Jag har förut nämnt, att det förekommit att man dragit lik på släde. Detta har min ^{nu} berättat att det förekom i hennes barn och ungdomstid. Hon är född på ett skogstorp, och det är därifrån, som hon har dessa minnen. Vintertid var det svårt att bära ett lik på dessa vägar, om de var tilltrampade eller tillkörda, var de så smala, att det var svårt för bärarna. Den ena sidans bärare måste gå vid sidan om den egentliga vägen, då fick då gå, ofta i djup och lös snö. Den enda tänkbara möjligheten vid sådant väglag var att draga kistan på en släde (drög) som det kallades här på orten.

Utfärdstal.

Utfärds tal hålles numera allmänt, troligen numera ~~XX~~ betydligt allmännare än vad fallet varit förr. Det är åtminstone allmännare nu bland de bredare befolkningslagren, än vad förhållandet var ~~XX~~ förr. Bland den fattiga befolknöngen skedde begravningarna, nästan alltid om söndagarna. Var begravningsgården långt från kyrkan, hade ej prästen ^{finst} ej att infinna sig där. Det hände väl att det kunde vara någon av de anhöriga, som kunde yttra sig något och likadant, en granne, eller god vän. Men i äldre tid var det ej så många bland allmogen, som hade förmåga att yttra sig offentligt.

Något särskilt ^{särskilt} på den person, som hållit utfärdstal har ej förekommit här. Numera förekommer nästan alltid utfärdstal och i de flesta fall är det prästen, som gör det. Prästen är numera mycket mer än förr inbjuden till hemmen eller dit, som samlingen ägde rum. Det förekommer även i dag i vissa fall att någon annan än prästen gör utfärdstal. För några år seda var jag med på en begravning här efter en prästänka. Då gjorde en av hennes söner först ett tal och sedan en av de närvarande prästmännen. När det började att förekomma att prästen höll utfärdstal, kan jag bestämt uppge. Men att det är mycke allmännare nu än förr, att prästen håller utfärdstal, vet jag med bestämdhet. De personer som prästerna förr höll utfärdstal för, torde med säkerhet ha varit de mera rika eller på annat sätt uppsatta eller bemärkta personerna inom församlingen. Detta har jag inget bevis för, men tror med säkerhet att det var så. Med sådana personer hade prästen ofta umgåtts med medan de levde, och blev bjuden till deras begravningar. Att något sådant utfärdstal skulle finnas bevarat tror jag ej. Det skulle i så fall vara en ren händelse. Mina berättare eller jag har ej hört att så är fallet.

Vid något lämpligt tillfälle skall jag fråga såväl kyrkoherden, som komministern här om detta. De är båda prästsöner, och det är möjligt, att de kan ha gamla handlingar kvar från sina respektive fäder. Var utförstalen hölls, var mycket beroende av omständigheterna. Om likkammare ordnats i ett uthus, som låg avsides från böningshuset, togs ofta kistan fram och ställdes på pallar vid dörren. Alla begravningsgästerna kunde då samlas där och lyssna till utfärdstalet. Detta var ofta förhållandet om huset var sådant, att det fanns flera smårum, som gästerna var församlade i. I ett hus med stort utrymme, där gästerna är församlade i ett eller två rum skedde utfärdstalet där. Numera sker utfärdstalet i regel där gästerna är församlade. Om lövsal varit platsen för utfärdstal har jag ej lyckats att få någon bestämd uppgift om. Mina berättelser och jag själv har ej varit med på någon begravning där lövsal funnits. I äldre tid hölls utfärdstalen innan kistans igenspikande. Igenspikandet var då det sista man gjorde, före avfärden. Numera sker utfärdstalet, innan man bryter från rummen där gästerna församlats. Numera är det så lätt att fastsätta locket till kistan. Locket går numera på gångjärn, och fastsättes med lås.

En psalm var ganska vanligt att man sjöng efter ett utfärdstal. Att sjunga en psalm före avfärden till kyrkogården, var ganska vanligt att man gjorde, även om ej något avfärdstal ~~XX~~hållits. En förutsättning för att detta skulle kunna ske, var att det fanns någon, som kunde sjunga och tag upp rätta melodin.

Utfärd.

Om kistan fanns inne i boningshuset, brukade den i regel att bäras ut innan begravningsfolket var samlade. Den ställdes då utanför husets stora ingång. Fanns det en gavelkammare, som användes som likrum, och denna var oberoende av husets övriga utrymmen, fick kistan stå där tills färden till kyrkogården skulle ske. Om likrum var i ordningstält i något uthus, bars kistan i en del fall fram till husets stora ingång. I en del fall fick den stå kvar där, tills avfärden till kyrkan. På detta område har det varit ganska olika seder, och är delvis ännu i dag. Om kistan stog inuti ett hus fördes den ut så, att man kom till husets stora ingång. Kistan fördes ut ur huset med den lilla ändan först, alltså med fötterna före. Den bars eller kördes likadant. Denna sed är likadant i dag.

Varför kistan skulle bäras ~~NA~~ och bäres fortfarande, med fötterna före och huvudet efter, har jag ej hört något berättas om. Att man kastat något föremål eller ett ämbar vatten efter kistan då den bars från gården, har mina berättare ej hört omtalas att det förekommit här på orten. Om detta förekommit har det varit före 1850 talet. Från denna tid mins berättarnas föräldrar, och en så vidskeplig åtgärd, skulle väl med säkerhet varit ganska mycke omtalad. Om det var några särskilda personer, som skulle bära kistan ut ur huset, kan berättarna inget minnas om. Om kistan bars ut ur huset innan begravningsgästerna samlats, skedde detta av husets folk. Och om de behövde hjälp till detsamma, fick de det av grannarna. Om kistan ej skulle flyttas från sin plats förrän avfärden till kyrkan, så tog de som var avsedda till att bära, kistan där den stod. Bärarna var alltid utsedda på förhand. Det har varit sed här och är ännu, att det skall vara anhöriga till den döde. Har den döde söner, skall dessa bära, för övrigt nära anförvanter. På detta område kan det bli stor skillnad, från fall till fall. En kan ha många släktingar och anförvanter, en annan ett fåtal. Då är det i regel grannar och goda vänner, som blir bärare.

Begravningsprocession.

Någon särskild processionsordning var ej vanligt att man upprättade. Detta gick så att säga, av sig självt. Så länge som mina berättare kan minnas, och så är seden även i dag, har de närmast anhörige till de döda, gått närmast kistan. Efter dessa släktingar och sist övriga, utan någon särskild ordning. Detta gäller såväl åkande, som gående procission. Hur många som gick i varje led, var mycke beroende av vägen, som man hade att gå. Många av de små skogsvägarna var ej bredare, att man ej kunde gå mer än två i varje led, vissa delar av vägen, ej mer än en. Där vägens bredd gav tillåtelse till det, kunde det gå fyra eller flera i varje led. Numera och sedan en 15-20 år tillbaks förekommer bruket av prestaver vid varje begravning. Prestaverna här i församlingen är av trä, de är runda till formen och målade i svarta. De är i den ena ändan försedda med svart tyg, som dubbelvikt hänger ned en 50 c,m Dessa äges av församlingen (kyrkan). Numera förekommer bruket av prestaver vid alla begravningar. I äldre tid förekom det endast vid s, k, bättre folks begravning. Hur gammalt detta bruk är har jag ej lyckats att få någon bestämd uppgift på. Att det blev en allmän sed, började i slutet på 20 och början av 30 talet.

33

När det allmänna bruket här med prestaver började, var det många som tyckte att detta var onödigt vid de s, k, fattigmansbegravningarna. En folkskolelärare här, som också är kantor, talade om för mig en gång när vi stod och väntade på en begravningsprocession, att han lyssnat till ett samtal om detta, det var i slutet av 20-talet. Begravningen var på en söndag, och den döde var en underlydande från en stor gård här. De använde sig av prestaverna, tatterna, som kantorn lyssnade på, tyckte detta var märkvärdigt, att de behövde vara så fina på det vid en sådan begravning. Kantorn var då nyligen hitkommen från en annan ort, han var förbluffad över deras omdöme om denna sak. Som en förklaring till detta vill jag omnämna, att Ö. Frölunda var mycke mera, än socknarna intill här indelat i klasser. Här fanns förr på några större gårdar folk, som höll sig väldigt förnåmna och ej umgicks med andra, än inbördes sig emellan och liknande från andra orter. Denna klassskilnad, var också ganska starkt markerad, de olika befolkningsgrupperna emellan, och hade god jordmån ända till i slutet på 30 talet. Något lever den väl kvar ännu, men likt som det har skett en utjämning på andra områden har det och så skett i detta fall.

Båda de prestaverande går före kistan. Till prestaverande utses i regel personer, som har varit vänner till den avlidne, det kan också vara släktingar till denne, nära grannar, kamrater från för-
eningsliv och dylikt. Att gravkors skulle ha burits i begravnings-
tåget fins ingen, som har något minne av. Två, men ej flera perso-
ner var vanligt, att de gick före kistan utan prestaver. Här på
orten benämndes detta för (att gå före). Det är sak samma, som sker
i dag, blott den skilnade, att de som nu går före har prestaver.
Något särskilt namn på dessa personer, som gick före, har ej före-
kommit här. Förr när en likprocession omtalades, nämndes de som var
bärare, och de som gick före, men utan något särskilt namn. Att man
gått före liket och sjungit, torde ej ha förekommit här. Lejda
kvinnor (gråterskor), som gått före liket och sjungit, torde ej hel-
ler ha förekommit här. Musikkårer och soldater, som förridare el-
ler föregångare till en begravningsprocession, är obekant här på
orten. Om detta varit brukligt här skulle väl den äldre nu levan-
de generationen, av sina föräldrar, hört detta vara omtalat, så det
torde väl vara hundra procentigt säkert, att det ej har varit sed
här.

Såväl kvinnor, som barn kunde deltaga i en begravningsprocession. Barn var dock ej många, och blott de alla närmast anhöriga. Denna sed att barn är med på begravingar, är i stort sett likadan i dag, som förr. Något mera vanligt är det dock nu än förr. I äldre tid hade man bland de fattigare befolkningsgrupperna, inga kläder till barnen. Konfirmationskläderna var de första egentliga kläderna, som ett barn till de fattigare befolkningsgrupperna hade, som de kunde använda vid ett sådant tillfälle. Kvinnorna gick i tåget liksom männen. Att de särskilt skulle föras av män, förekom ej. Många av männen var upptagna, med att bära och gå före. Såväl kvinnor, som barn, när det förekom att barn var med, följde med fram till graven. Processionsordningen fram till graven var densamma som förut på vägen till kyrkan. Om man hade lång väg till kyrkan, gjordes dock ej något särskilt uppehåll, på något bestämd plats för detsamma. I äldre tid när man hela vägen bar kistan, och hade lång väg, måste givetvis uppehåll göras, när bärarbyte skulle ske. Detta brukade dock i regel att ske, utan att man satte ned kistan. När man skulle styrka sig med en sup, såptes kistan ned

Här har varit en gammal sed(tradition)och som i huvudsak lever kvar ännu i dag,att på ett bestämt avstånd från kyrkan,ungefär en hundra meter,invänta framringningen. Några så kallade sörjstenar på kyrkvägen,där man~~XXX~~ satte sig och sörjde,har jag ej hört något berättas om. Min mor är född på ett skogstorp här,och de hade lång väg till kyrkan,men hon kan ej minnas att ~~XXXXXX~~ hennes föräldrar hade talat om några sörjstenar. Men det var många förr,som hade viloplatser på kyrkovägen. Det kan man ofta höra talas om,att här eller där brukade den gamla gubben eller gumman från den gården eller det torpet,att sitta och vila,när han eller hon gick hem från kyrkan affären m,m.

Ankomst till kyrkan.

Så långt som mina berättare kan minnas tillbaka,och det är samma sed ännu i dag,har kistan ej satts ned på några pallar utanför kyrkogården. I äldre tid,när kistan bars på bår,var det vanligt att den sattes ned och togs av båren och bars med bårkläder,från den plats,cirka hundra meter från kyrkan där det var sedvanligt att framringningen skulle börja.

När man började att köra liken med fordon, stannade man och gör så i regel även i dag, vid denna framringsningsplats. De som skall gå före (prestavera) brukar därifrån att gå före likvagnen eller likbilen. De som skall bära brukar också från denna plats, att gå vid sidan om respektive vagn eller bil. ~~KXXXXXX~~ Vid framkomsten till kyrkogården portar, tages sedan kistan direkt från fordonet av bärarna, utan att sättas ned på några pallar. De senaste åren sedan likvagn i många fall har börjat att användas, har seden i stället stanna vid den sedvanliga framringsningsplatsen, i vissa fall upphört. De som ej önskar att stanna där, utan direkt kör fram till kyrkogårdsporten, brukar på förhand meddela detta. Orsaken till detta är, att många som kör en bil, skall antingen prestavera eller bära. För dem är det då bättre att få köra direkt fram till kyrkplatsen och parkera sitt fordon. I detta fall börjar framringsningen och prestaveringen ej förrän utanför kyrkogårdsporten. Denna nya sed har dock ej slagit igenom här i sin helhet, många stannar vid den gamla framringsningsplatsen, även om de använder sig av likbil, och hela processionen i övrigt utgöres av bilar.

Seden vid ankomsten till kyrkan, torde knappast vara lika i någon församling, likaså med framringningen. Håcksviks församling, som tillhör samma pastorat, som Ö. Frölunda. Är seden den, att man sätter ned kistan på pallar utanför kyrkogårdsgrindarna. När bärarna tar kistan från pallarna, börjar framringningen. Den tid som mina berättare kan minnas, alltså från 1880 talet, och troligen aldrig, har det förekommit, att klockaren brukat möta liktåget och sjungande gått före. Jag eller mina berättare har ej hört omtalas, att denna sed förekommit i några grannsocknar, jag kan alltså ej göra några uppteckningar angående detta. I äldre tid var det en allmän sed här, att självspillningar ej skulle föras in på kyrkogården samma väg, som naturligt döda. Om detta gällt andra personer, som av olika brott dömts till avrättning, har jag aldrig hört något berättas om, men jag tror att det blott gälde de, som själva tagit sitt liv. Kistan med liket av en självspillning, skulle här föras över kyrkomurens nordöstra hörn, och skulle helst ske sedan mörkrets inbrott. Att begravningsföljet skulle gå runt kyrkan med kistan, har ej omtalats här, och har troligen ej förekommit i så fall torde detsamma vara mycke längesedan.

Att man även skulle gått runt graven, har här heller ingenting berättats om.

Jordfästning.

Söndagen var den veckodag, som i äldre tid allmänt användes till jordfästningar. Söndagen var en allmän jordfästningsdag till rätt långt in på 30 talet. Denna uppgift gäller för de bredare folklagren. Om jordfästningar i äldre tid förekom på andra dagar än söndagar, var det i så fall någon av den tidens rika eller på annat sätt bemärkt person. Tiden för jordfästningar på söndagar har all tid här varit före gudstjänstens början. Det har också kunnat förekommit på annan tid, men det får räknas till undantagsfall. Jag har varit kyrkomästare här nu sedan 1937, under denna tid har det blott förekommit en gång, att det varit jordfästning på annan tid å söndag, än före ~~XXXXXXX~~ gudstjänsten. Numera förekommer det mycket sällan några jordfästningar på söndagar. Det kan förekomma på vilken som helst av de andra veckodagarna, dock i de flesta X på lördagar. Detta torde vara en följd av de fria lördagseftermiddagarna.

När man började med jordfästningar inne i kyrkan här, kan jag ej ange någon bestämd tidpunkt för. I äldre tid torde det blott ha förekommit ~~XXXX~~ när någon riktigt av församlingens stora avlidet. Numera förekommer ingen skillnad härvidlag, alla jordfästningar sker inuti kyrkan. Det enda undantag från denna regel är, om någon av en eller annan orsak blivit bisatt. Med bisättning menas om den döde strax efter dödsfallet blivit gravsatt. Kistan brukas då ej att tagas upp i gen utan då sker jordfästningen vid graven. Numera förekommer dock detta mycket sällan. Förr var det ganska vanligt, helst under sommartid, om man ej hade någon kall plats att förvara den döde uti. Förr förekom ej altartjänst (begravningsmessa) allmänt, numera ~~XXXXXX~~ är det allmänt. Förr ansågs det för något särskilt fint, och torde endast ha förekommit vid någon s, k, bättre begravning. Under den tid, som de flesta begravningarna skedde på söndagarna, var det i regel ej tid för prästen för detsamma. Om det har varit förenat med avgift, att jordfästas i kyrkan, har jag ej lyckats att få någon bestämd uppgift på. För själva jordfästningen var troligen ingen avgift, men man fick själv göra arbetet med klädslen, och betala kostnaden av detsamma.

44

Innan det blev allmänt med jordfästningarna inuti kyrkan, fick de som ville ha jordfästningen där, själva ordna med kyrkans klädsel. Ett svart tyg fanns för att hänga över altarringen. Sedan var det mäst beroende av den, som utförde utsmyckningen, hur det kom till att se ut. En vanlig sed var, att på det svarta tyget, som var överdraget altarringen, fastsätta stjärnor. Dessa stjärnor var gjorda av försilvrat papper. Granar var också vanligt att sätta framme i koret. Innan det blev mattor på den stora gången fram till altaret, brukade en del, om det nu skulle vara särskilt fint, att strö hackat granris å densamma. Detta gjordes också någon gång, sedan det blivit mattor. Detta blev dock förbud på, det var i det närmaste hopplöst, att få bort detta småhackade ris från mattorna. När det trampades på riset gick barren loss, och fäste sig i mattorna. Detta har min företrädare berättat om. Under min tid, som vaktmästare har det ej förekommit, alltså ej sedan 1937. Det blir ganska mycket, som jag ej kan ange någon bestämd tidpunkt för, så är också förhållandet, angående när prästerna slutade att hålla likpredikan. ~~En~~ Likpredikan hölls från predikostolen. Mina berättare vill minnas att likpredikan skedde efter mullpåkastningen. Likpredikan hade ej förekommit så ofta vid jordfästningar,

42

som de själva varit med om. Liktal torde endast ha förekommit vid rikas eller de s,k,bättre folkens begravning. Jag minns att jag har hört berättas om,att det fanns de som i livstiden beställt de sin likpredikan. Folkhumorn eller kanske rättare galghumorn i äldre tid,sade att prästen höll likpredikan allt eftersom han hade fått betalt för detsamma,han gjorde de döda mer eller mindre saliga.Numera,åtminstone är förhållandet så i detta pastoratet att prästen alltid håller griftetal. Sedan jag började min tjänst som kyrkovaktmästare 1937,har detta förekommit,med undantag för söndagsjordfästningar. Prästerna har två tjänster var i detta pastoratet,och ej så värst lång tid mellan tjänsterna i kyrkan. Som jag förut nämnt förekommer dock numera högst sällan någon söndagsjordfästning. Tal av anhöriga och vänner har den senaste tiden förekommit inne i kyrkan i samband med begravningar. Det är dock ej allmänt förekommande. Ja det är väl rättare att uttrycka det så,att det förekommit blott ett fåtal gånger. De gånger som det förekommit här,har varit när det varit jordfästning över personer,som varit mycket stor anslutning till från allmänhetens sida. Vid mycket dåliga väderleksförhållanden,har man också begärt att få hålla talen inne i kyrkan. Talen hålls alltid eftersedan

~~MMIIIPÅKXXXXXXN~~ hela den övriga ritualen är slut. Någon exakt tidpunkt för bruket när vänner och anhöriga började att hålla tal är väl svårt att ange. Bland de bredare folklagren i äldre tid, torde det mycket lite ha förekommit här på orten. Numera är det lika allmänt, som det var sällsynt förr. Mängden av tal varierar dock ganska mycket. Detta är väl mycke beroende av hur många vänner och anhöriga den avlidne haft, hur många föreningar och samman slutningar han tillhört m, m. Ute vid graven förekommer ~~X~~ talen vid de flesta jordfästningarna här. Det har till och med hänt, att om överenskommelse skett ved vederbörande, att talen skulle få hållas inne i kyrkan, ~~XXXXMÅNGAXXXXXXMÅXXXXXX~~ och så har skett att det även har fortsatt med talen, när man har kommit ut till graven. Enkelt uttryckt, så tycker ~~XX~~ många det är värre att gå fram till kistan vid koret, än att gå fram till graven. En bidragande orsak till detta torde också vara, att många tycker det kräver ett annat ordval inne i kyrkan än ute vid graven, man känner sig där mera fi på något sätt. Psalmsång brukar alltid numera att avsluta en jordfästning vid graven. Men det är ej så längen, som detta har varit brukligt här. Klockaren här har ej skyldighet

Att följa med ut till graven för att leda psalmsången. Komminis-
tern, som var här, jag vill minnas att det var åren 1939-46 gick
ej alltid med ut till graven. Var det då ingen av de anhöriga
eller gästerna, som var sångkunnig ~~XXX~~ eller företagsam nog, att
taga upp en psalm, blev detsamma ej gjort. De präster, som varit
här sedan, med något undantag för vikarier, och de som är här nu
följer alltid med ut till graven och i regel avslutas jordfäst-
ningen med en psalm. Att någon mer än prästen kastat mull på kis-
tan i graven, har ej förekommit här, om detta varit brukligt i äld-
re tid skulle det säkert ha varit mycket omtalat i bygden, men så
är ej fallet. Bruket att sörjande, ja även vänner och bekanta, kas-
tade ner blommer i graven, torde vara ganska gammalt. Någon tid-
punkt för detta kan jag dock ej precisera. Min mor berättar att
man hade börjat med detta under hennes uppväxttid. Det var dock
mäst under sommartiden, som det förekom, när det fanns gott om vil-
da blommor att tillgå. Vintertid blev det mycket sparsamt, som det-
ta bruk tillämpades. Blommor hade man då sällan, åtminstone ej
bland de bredare befolkningslagren. Man kunde då taga en myrten-
kvist, eller annat liknande grönt och kasta i graven.

45

Under den tid som jag har varit vaktmästare vid kyrkan här, har det ej förekommit att kistan stått kvar inni i kyrkan, efter jordfästningen i samband med högmässa. På andra platser torde dock detta varit brukligt. En prästman som var här i början på 40 talet, talade om för mig att på den plats, som han förut tjänstgjort var seden denn, att kistan alltid skulle stå i kyrkan under högmässan. Om jordfästningen där ägde rum före eller efter högmässan glömde jag då att fråga om. Bruket att alla jordfästningar skall ske inuti kyrkan är ej så gammalt här på platsen. Om det före min tid vid kyrkan, varit sed att kistan skulle stå kvar i kyrkan om jordfästningen skett i samband med högmässan, hade jag säkert hört detta berättas. När jordfästningen skedde i samband med högmässa, hade såväl de närmast sörjande, som övriga begravningsgäster under jordfästningsakten, sina platser å bänkarna längst fram i kyrkan. I äldre tid när bänkindelning för de olika gårdarna fanns, fick vederbörande när högmässan började sitta i dessa, var och en där han han hörde hemma. I dag är det också så, att såväl de sörjande, som alla andra inbjudna begravningsgäster, under jordfästningsakten, sitter längst fram i kyrkan. Andra ej inbjudna, som vill övervara jordfästningen, sätter sig längre bort i kyrkan, alltså

46

ej tillsammans med de inbjudna gästerna. På ett sätt får väl sägas att de sörjande haft och har i dag, särskilda platsar på så sätt att de sitter tillsammans i en eller flera bänkar. Några särskilda bänkar har dock alldrig funnits för de sörjande här. Bruket att de sörjande förbliver sittande, när den övriga menigheten reser sig upp under högmässan, är här på platsen en ganska ny sed. Man gör det alltså numera, men ej förr, och jag tror att det blott är ett tiotal år sedan detta bruk, började att bliva mera allmänt. Sedan begravningarna på söndagarna så gott som upphört har det blivit en ny sed här. Denna nya sed är att de sörjande ganska allmänt kommer till kyrkan, söndagen före eller söndagen efter begravningen. De sätter sig då alltid i någon av kyrkans bottre bänkar, och i regel blir de sittande under de delar av högmässan, som den övriga menigheten reser sig upp. Att prästen uppläst s.k. personalier i samband med predikan, torde ej ha förekommit här. I det tal som prästen eller någon annan ~~XXXXX~~ person håller i hemmet före avfärden till kyrkan, brukar i regel att vara en personalia över den bortgångnes livsverk. I kyrkan har det däremot ej varit eller är brukligt.

Själaringning.

Själaringning har varit brukligt att ske och sker så fortfarande dagen efter inträffat dödsfall. I äldre tid utfördes ringningen av någon eller några, som tillhörde båralaget. De anhöriga fick själva sörja för att få ringningen utförd, såväl själaringning, som framringningen begravningsdagen. All ringning i kyrkan här, ända till slutet av 1800 talet, utfördes av allmänheten. Varje gård hade skyldighet till att ringa på söndagarna. Kyrkorådet eller sockenstämman, mina berättare minns ej säkert vilket, gjorde upp en ordningsplan för denna ringning. Prästen pålyste från predikostolen, vem som stod i tur att ringa påföljande söndag. En kommunister här, som hette Johansson, brukade i regel att göra denna pålysning på följande sätt. Nästa söndag så ringer (gårdsnamn) med sina torpare. Folket hade ganska roligt åt detta yttrycksätt att det skulle ringas med torparna. Sedan i slutet av 1800 talet har det varit anställda ringare här. Vad som angick själa och begravningsringning, var det vederbörandes skyldighet att meddela ringarna. Någon skillnad i själaringningen för man och kvinna, har ej varit brukligt här, blott skillnad mellan äldre och barn.

Skillnaden i själaringen för äldre och barn har varit och är ännu densamma. Själaringningen här i Ö.Frölunda börjar för äldre kl.II. för barn kl.IO.30,i äldre tid torde dock barnringningen ha börjat kl.IO. För äldre börjar klämtningen på den stora klockan och klämtas 9 slag på denna och 6 på den lilla. För barn börjar klämtningen på den lilla klockan,det blir alltså nio slag på den lilla och sex på den stora klockan. Tiden för ringningen här är,sammanlagt med klämtningen I5 minuter. Numera och sedan rätt lång tid tillbaka ringes det lika lång tid för alla. I äldre tid har det förekommit,att man ringde längre för de rika. Antalet klockor och tid var dock detsamma. Den enda skillnaden i detta fall var,att man kunde skaffa fler ringare,så att båda klockorna kunde tagas upp och påbörja ringningen samtidigt. Mina berättare kan ej erinra sig,att själaringning förekommit längre tid för någon viss person. Jag minns dock att min far har talat om att detta har förekommit.

XXXXXXXXXXXXXXX
XXXXXXXXXXXXXXX
XXXXXXXXXXXXXXX
XXXXXXXXXXXXXXX

Min far har berättat om att när en patron från en

49

av herrgårdarna här skulle begravas, det var år 1885, skulle klockorna börja att ringa när de avtågade från gården. Gården är en eller en och en halv k.m. från kyrkan, han skulle bäras hela vägen och kistan var enormt tung. Först var det en kista av ek, och ut-
anpå denna en kista av bly. Det var ett dubbelt bärarlag, möjligen mer, men det var nära ändå att de ej skulle orkat fram. Likadant var det för ringarna, det tog så lång tid, så även dessa var fullständigt utpumpade. Sedan jag började min tjänst vid kyrkan 1937 har det ej förekommit mer än en gång, att någon begärt att få framringning längre än vad, som är sedvanligt. Det var också från samma herrgård, som ovanstående uppteckning avser. Den elektriska ringanordningen var då nyinställad här, det var 1942. Kyrkorådet ville ej gå med på, att det skulle ringas så länge, de tyckte att det bör vara mera likt för alla. Själv skylde jag också på att det ej var rådligt att första gången, som det ringdes med denna nya elringning, ringa så länge. Kompromissen blev att jag ringde ungefär dubbelt så lång väg, som vanligt. Bland de anhöriga torde det ha förekommit, att man läset böner vid en avlidens själaringning.

För icke anhöriga, har det ej varit sed här. En annan allmän sed här ~~kär~~ förr och ända fram till 20 talet var, att när man hörde kyrkklockorna börja klämta till själaringning, skulle man taga av sig mössan och helst stå still ett ögonblick.

Gravöppningsringning.

Gravöppningsringning har ej förekommit här, som någon av de gamla kan minnas. Troligen har det alldrig förekommit, om så varit fallet, skulle säkert någon ha hört detsamma omtalas.

Begravningsringning.

Begravningsringning eller framringning (ringa fram liket) som det också kallas här, har varit brukligt så länge berättarna minnas och har hört omtalas. Det har varit lika för alla, med undantag av vad jag förut har nämnt, angående detta. Berättarna har dock inget säkert minne av, om man i äldre tid utförde framringning för självspillningar, men troligtvis gjordes ej detta. Numera ringes det i stort sett lika för alla. Jag har vist förut upptecknat hur ringningen här i socknen var uppdelad, uppteckningen finns å blad 47. Någon särskild betalning för användandet av klockorna

har ej erlagts så längen mina berättare minnas, de håller dock ej för otroligt, att det i långt äldre tid skulle erläggas någon avgift. Ringningen fick dock betalas av den som bestälde detsamma till de som utförde ringningen. Sedan här i början av 1900 talet blev tillsatt en särskild vaktmästare, hade han skyldighet till att utföra all ringning. All ringning i samband med en begravning alltså även själaringning ingick i samma betalning, som för gravöppningen. Denna avgift fick alltså erläggas av beställarna. Nu sedan en 10 år tillbaka, är såväl gravöppning, som all ringning i samband med dödsfall och begravning fritt för allmänheten. I Kalvs pastorats fyra socknar är detta förhållande lika, det ingår numera i vaktmästarns löneavtal. Kyrkan skall också klädas lika för alla, här till kyrkan finns en viss standardklädsel, ~~XXXXXX~~ som användes till varje jordfästning. Om någon önskar att utöver detta ytterligare smycka kyrkan får de göra detta själva, eller betala till den eller de som utför detsamma. I regel utföres detta dock frivilligt av vänner och bekanta. Här i Frölunga är det sed, att ringa efter gravsättningen, när allt är slut vid graven och folket börjar gå därifrån. Något särskilt namn på denna ringning finns ej.

Själv skulle jag dock vilja kalla denna ringning för avslutnings eller flaggringning. På senare tid har det blivit allt mera vanligt med flaggstänger. Det är också sed här i byn, att man flaggar när en ~~en~~ släktning, granne eller bekant skall begravas. Det har också blivit sed, att hissa flaggan i topp, när det ringes efter jordfästningen (gravsättningen). Denna ringning utföres efter alla gravsättningar här, som sker i samband med jordfästning. Vid nedsättning av urnor brukar dock ingen ringning att förekomma här, varken framringning eller ringning efter nedsättandet. Detta har skett på den plats där kremeringen har försigått.

Tacksägelseringning.

Tacksägelseringning förekommer ~~XXX~~ ej här, och torde ej heller ha förekommit i äldre tid. Testamentsringning har såväl mina berättare, som jag själv alldrig hört omtalas. Här förekommer det ej att man ringer efter det dödsfallet från predikostolen tillkännagivets. Jag har dock kännedom om, att det numera görs på många platser.

Återfärd.

Att likföljet vid återfärden till hemmet tog en annan väg, torde ej ha förekommit här. Många hade ej möjligheter till att göra detta, åtminstone ej efter den tid, som man började att köra med fordon och häst. Någon särskild fortkörning på vägen hem från en begravning, kan mina berättare ej erinra sig, från julottan brukade man köra fort (köra kapp). Den som först kom hem, fick först in sin gröda. Vid hemfärden var det väl ej alltid lika bestämd ordning på processionen, som till kyrkan.

Förebud av liktåget.

Tråkigt nog så mins mina berättare ingenting om tydor, de upplyser mig om att vidskepelse och skrock, var mindre här än orterna runt omkring. En gammal tro här, och som de gamla framhåller än i dag är. Om det dör två personer och de ej har jordfästs (står ovan jord) så blir det snart det tredje liket. Sådana händelser har väl inträffat här rätt ofta, har inträffat också på senare tid. Detta har väl gett anledning till denna tro.

Begravningskalas.

54

Begravningskalas förekom i äldre tid. De var dock mycket olika vad trakteringen beträffar, allt efter som vederbörande hade råd. Men även i de fattiga hemmen försökte man så gott man kunde i detta fall. Begravningskalasen här i äldre tid kallades alltid för liköl. Dessa liköl förekom i första hand före jordfästningen, i andra fall också efter. Det var alltså alltid samling i hemmet före jordfästningen, men ej alltid efteråt. De fattigare hade väl i regel ej råd till vad det här på orten kallades för, efterkalas. De närmaste släktingarna brukade dock i regel, att skulla följa med till hemmet, även efter jordfästningen. Vad detta beträffar är det i stort sett likadant i dag. Värdfolk brukade i regel att vara någon av grannarna. Med de dåliga kommunikationerna som ~~XXXXXX~~ fanns i äldre tid, var det lämpligast med någon närboende. Värdfolket brukade på förhand att konfera med vederbörande. Även detta är i stort sett likadant i dag. Till en begravning bjöds alla som tillhörde båralaget (liklaget). Förr var man ganska slätkär och bjöd gärna ganska långt bort i slakten. En förutsättning för detta var dock att de ej bodde för avlägset. Alla grannar bjödes.

Alla grannar bjödes, man skulle vara mycke okontant med en granne eller med någon av de som tillhörde samma liklag, om de ej skulle bjudas till en begravning. Det ansågs här för nästan skamligt, om man utan särskild orsak, ej gick till den begravning man var bjuden. Prästen var ej alltid med, det var i regel till de mera burgnare hemmen, och begravningen var på en vardag. Numera är det här så gott, som en allmän sed att prästen bjudes till begravningarna. Denna sed är dock ej så gammal här. De första åren som jag var kyrkovaktmästare, alltså i slutet på 30 talet, var ej prästen bjuden till alla begravningar här. De underlydande på en gård brukar alltid, och har varit brukligt, att bli bjudna till sina husbönders eller annan överordnas begravning. Om utrymmet tillåt det hölls alltid kalasen i den avlidnes hem. Ogifta trotjänares begravning, brukade i regel att vara i husböndernas hem. Begravningsgården kunde givetvis vara prydd på olika sätt, mycket beroende av råd, men också av utrymmen. Det var dock en allmän sed, alltså även bland den fattigare befolkningen, att man gjorde så gott man kunde efter ortens sed. Utanför husets stora ingång var det vanligt att sätta granar. Skulle kistan bäras fram till dörren, sattes

ofta flera granar. De bord som skulle användas för gästernas räkning, var pålagda vita dukar, sådana lånade man ofta av varandra om det egna förrådet var otillräckligt, bland fattigt folk var detta ganska vanligt. Dukarna kunde också vid sidan vara prydda med grönt, myrten eller lingonris, fastsatt med nålar. En ommöblering av rummen eller rummet fick de göra i de flesta hem, även bära undan möbler för att ge plats åt så många bord, som möjligt. I stort sett är det likadant i dag, där man har begravning i hemmet. Skillnaden är att man nu allmänt har blommor och levande ljus å borden, i de fattigare hemmen förekom det ej förr. Med undantag för dödsfall, som inträffat i rödsot eller annan farsot, som kunnat ge anledning till, att inga folksamlingar har fått förekomma, har berättarna ej hört omtalas någon begravning, utan någon traktering förekom. Någon särskilt omnämbär maträtt, t, e, x, som ostkakan i Småland, torde ej ha förekommit här. Sorgkonfekt, en julgransliknande i papper inslagen sockermassa eller dylikt, var vanligt här att bjuda på. Den åts sällan på platsen, den togs i regel med hem, och bevarades som minne från den och dens begravning. Att gästerna hade förning med sig var en allmän sed här.

57

Denna sed att man hade förning med sig, torde varit avgörande för att den fattigare befolkningen kunde bjuda och ha en någorlunda värdig begravning för sina döda. Utan denna sed med förning, hade det säkert ej kunnat bli något begravningskalas på de flesta ställena. Detta med förning var precis, som ett oskrivet kollektivavtal. Ett begravningskalas blev på detta sätt, ej blott de närmast anhörigas sak att vara ansvariga för. Hela båralaget och andra inbjudna gjorde på detta sätt sin insats till den lekamliga spisen. Förning var vanlig här till och kanske något efter första världskrigets utbrott. Första världskriget med dess ransoneringsm, m, och helt andra tider, på nästan alla områden på landsbygden, som i stort sett bröt alla nedärvda traditioner, bröt också seden med förning. Något längre torde seden i vissa fall ha förekommit. I huvudsak var detta släktingar emellan och om någon av de burgnare befolkningen var bjuden till dito den fattigare. Angående begravningskonfekt och hur man forfor med de samma har jag vist kommit i förskott med uppteckningarna om. När man började att använda vin till begravningskalasen, kan jag ej ange någon tidpunkt för. I de fattigare hemmen fanns det alldrig i älldre tid, men troligare i de förmögnare.

58.

Seden att dricka den dödes skål förekommer ej här på orten, och efter vad jag har fått upplysning om, torde det alldrig ha förekommet. Att läsa till maten var ganska vanligt. Om prästen var med, var det i regel han som gjorde detta. Att sjunga någon psalm i samband med att man läste till maten, torde ej ha varit sed här. Berättarna säger att det ej förekommit där de varit med som gäster. Hur långt fram på natten eller kvällen, som ett begravningskalas varade, var ganska varierande. Men i regel var de ej så sena. I vissa fall där som fanns långväga gäster, t, e, x, släktingar måste dessa stanna över natt, i sådana fall blev det givetvis sent. Att en plats avsedd för den döde lämnas tom vid begravningskalas har ingen ting berättats om här. Om så varit fallet torde detta ha varit ganska längesedan. Begravningskalasen är väl ej lika nu som förr. Allting har ändrats även detta. Men i stort sett är de väl ganska lika. Bårlagen existerar ej i samma bestämda omfattning, som förr. I en del av forna tiders båralag bor förmycke folk så alla ej kan bjudas, i en del för lite, så de ej räcker till vad som nödvändigt behövs. I centrum har befolkningen ökat, i skogsbygderna avtaget, så denna ordning följes ej så bestämt som förr.

59

Begravningskalasen torde väl ej vara mindre nu än förr, fast skillnaden till alla delar är ganska stor. Maten som förekommer (fast detta förekommer ej på alla ställen numera) har ändrats efter som åren gått. Numera är det här på orten så, att alla inbjudna samlas där begravningen skall vara. De bjudas där på kaffe och kakor, i vissa fall med smörgåsar till. Spriten är så gott som bortkommen från alla begravningskalas, nu på de senare åren. Detta g gäller sprit såväl till mat, som kaffe. Förr var detta vanligt till båda delarna. Om man ej förr hade sprit till både mat och kaffe, ansågs detta för nästan skamligt, som ett stort fattigdomsbevis, för snålhet m, m. Numera förekommer också alltid vin, detta tages utan att något särskilt bjudes till. Undantag från denna regel får dock göras, det finns de som ~~XX~~ av olika själ ej gillar denna traktering, nykterister m, m. Efter jordfästnings och gravsättningsaktens slut, är det mycket olika hur många gäster som är bjudna till middag efteråt. I de flesta fall är det så, att det stora flertalet av gäster, ej är bjudna på middagen, blott de närmaste släktingerna och de som varit de anhöriga behjälpliga under tiden.

I vissa fall är alla gästerna bjudna till middagen. Det förekommer också, att det bjudes på middag före avfärden till kyrkan, då givetvis alla gäster är med. Det förekommer också att alla utom de sörjande skiljes vid graven, då alltså ingen är bjuden på middag. Detta med så många varianter på bjudningarna torde vara den största skillnaden på en begravning nu och förr. Det största antalet av begravningskalas här på orten hålles i hemmen. De senaste åren har man dock allt mer börjat att anlita offentliga lokaler, hotell, kaféer, församlingshem om sådant finnes m, m. Orsakerna till att man hyr lokal för begravningsbjudningar är olika. Många tycker att de har det för smått med utrymmet i hemmet. I detta fall är det stor skillnad nu mot förr. De nybygda husen är ej så stora, som de var förr. Bondgårdarna repererar dock i stort sett sina gamla hus, och har sålunda sina stora utrymmen kvar. Men den senare tiden har det tillkommet en ganska stor nybebyggelse här i byn. Det är olika befattningsinnehavare, vägarbetare med flera likställda. Dessa nybyggen är i regel ej så stora. En annan orsak är att alla ej har tid, att ordna med själva kalaset, har svårt att

67

få behövlig hjälp med detsamma. En annan orsak är att många gamla bor ensamma ~~här~~, barnen har flyttat till annan ort. För barnen är det då lättast att få allt ordnat med bjudningen på en förhyrd lokal. Kortspel och dans har ingen av mina berättare hört omtalas att det förekommit här på något begravningskalas. Däremot har det förekommit i äldre tid, medan det förekom rikligt med bränvin, att det kunde bli en ganska högljudd stämning. Eftergillan torde ha förekommit, och i vissa fall förekommer det än i dag, att det så gör har jag egen erfarenhet av. De som bjudas till sådana eftergillan är i huvudsak de som på ett eller annat sätt hjälpt till på begravningsstället. Om det varit på en bondgård, har de måst anskaffa hjälp för djurens vård, dessa brukar att bjudas. Värdfolket, köks och serveringspersonalen, nära intill boende släktingar, som kyrkvaktmästare har jag också blivit bjuden, även trädgårdsmästaren. Jag tror att det i stort sett var samma kategori, som blev bjudna även i äldre tid. Numera förekommer det dock ej ofta själv har jag varit bjuden en 8-10 gånger under en 20 års tid. Jag tror dock att det förekommer ganska allmänt, att personalen

och alla som utfört arbete på begravningsdagen blir bjudna till sådant eftergille. Vederbörande vill då också göra upp med betalningen till dessa. Några gamla räkningar från gravöl, tror jag knappast att jag kan anskaffa, det skulle i så fall vara en ren händelse, men om en sådan inträffar skall jag sända detsamma. Med anledning av att spriten är så gott obefintlig (förutom vin) vid begravningskalasen här på orten numera, vill jag, trots att det ej tillhör frågorna, göra en liten uppteckning om hur det i början kunde bemötas av en del, som ogillade detta nya påfund. Vad jag upptecknar om detta är ingen historia, jag är mycke bekant med den, som yttrade det, han lever ännu i dag, han är nu omkring 70 år. Det var år 1937, som X var bjuden till en grannes begravning. På denna begravning förekom förutom ett glas vin, ingen sprit. Detta var ovanligt här på orten, vid denna tid. När X kom hem från begravningen yttrade han på sitt ganska oförfalskade gamla västgötamål följande till sin hustru. Då ä så möe du v~~XXXXXXX~~ vaet att om ja dör före dek, så ska du köpa haem nåra liter bränvin, så att gubba får se ett par rediga gökar, innan dom ska i väg mä me te körka: För dä vell ja sia dek, att sörja blir inte menner för dä:

Kyrkotjänarnas avlöning m.m.

Kyrkotjänarnas avlöning i äldre tid här på orten, kan jag mycket dåligt redogöra för. Mina berättare minns det ej med säkerhet. Jag har sökt efter gamla protokoll på pastorsämbetet, men det ~~XX~~ fanns ej nu för längre tid tillbaka än sedan 1925. Min far har berättat om detta, men jag minns det ej exakt så noga att jag vill uppteckna det. Jag har dock hört omtalas att det var en viss avgift till klockare och präst. Gravöppning, igenfyllnad av graven och all ringning utfördes i äldre tid av båralaget. Om de som utförde detta skulle ha betalt, eller det skedde med gentjänster, villket är mest troligt, kan jag dock med bestämdhet ej uppge. Jag kan ej heller med bestämdhet uppge, när kyrkovaktmästaren började att grava, men det var nog några år inpå 1900 talet. Min far mor dog 1922, då kostade gravöppning och igenfyllnad, samt även ringning 12 kr. Detta pris har givetvis varit varierande, allt efter tidernas växlingar. När jag började vaktmästaretjänsten 1937 ingick ringning och delvis gravningen i lönen, jag hade blott 7 kr graven, och då skulle den klädas med granris. Att kläda graven med granris förekom ej allmänt före detta år. De som ville ha detta gjort fick betala särskilt för detta.

Numera är det här i Ö.Frölunda så att allt arbete vid kyrkan, som tillhör en begravning är fritt utom gravplatserna, dessa får köpas. All ringning, klädsel av graven, förut med granris, nu är inköpt en grön plastikmatta för klädsel av gravarna, gravning och bortförning av överbliven jord. Bortfagning av befintliga vårdar och ramar, och återanläggning av desamma, får beställarna göra själva eller betala för detsamma. För jordfästning inuti kyrkan fins en standardutstyrsel, som kyrkan smyckas med till alla jordfästningar. Om någon önskar att ha någon mera utsmyckning, får de själva bestrida detta. Här på orten torde alldrig ha betalats för bärning eller prestavering. Det skulle i så fall vara tjänare eller arbetarna på de större gårdarna, som anlitats till bärare och prestavering på sitt husbondsfolks jordfästning. De har väl erhållit sin daglön för denna dag, likt som för andra dagar. Några särskilda bärare, som mot betalning åtagit sig detsamma har alldrig funnits här. I äldre tid torde pengar ha uppsamlats till personalen (likadant som man samlade pengar till spelman på lekstugorna) nu på många år har det ej förekommit. På bröllop var det vanligt i äldre tid att man gav gåvor till kyrkan, (jag har sänt folklivs-

kivet en sådan från ett bröllop här från slutet av 1700 talet. Men något liknande från någon begravning, har jag ej lyckats att komma över. Någon fast bestämmelse om dessa gåvors storlek torde ej ha förekommet. Man visste i detta fall vad som brukade att vara sed och vanligt i förhållande till hur många som skulle dela de hopskramlade slantarna. Hur frikostig man varit mot de fattiga vid begravningar, har jag också haft svårt att få någon bestämd uppgift på. Så längen berättarna minnas har det ej varit någon ting bestämt över detta. Detta torde ha varit ganska individuellt. Det var mest mat, som man utdelade, om sådan blivit över, till någon som man visste hade det särskilt svårt, Familjer med många barn eller gamla och orkeslösa. Men som jag förut nämt har det ej varit någon allmän sed med detta här. Om det har funnits någon särskild bestämmelse, om avgift till fattigkassan i samband med begravning kan jag varken svara ja eller nej på. Det är rätt svårt att få vissa upplysningar. Pastorsexpeditionerna arkivserar ej så längen sina handlingar. De gamla och minnesgoda personerna går bort undan för undan. Men jag skulle tro, att det i detta fall varit likadant här, som på de flesta landsbygdsorter.

Kyrkogård.

Kyrkogården här är och har varit inhägnad med en stenmur. Hur gammal denna är, och vad som varit inhägnad förut, är här ingen nu som kan minnas. Den nuvarande kyrkan är byggd 1826 och den förutvarande hade stått på samma plats. Kyrkogården hade byggts ut sedan den nuvarande kyrkan byggdes, enligt uppgifter på 60-70-80 talet. Kyrkogården och murarna är sammanhängande utan avbrott, men skillnad på de äldre eller de nyare murarna synes ej. Någon särskild anordning på muren för att hindra någon från att komma in, torde ej ha funnits här. Om någon uppdelad skyldighet förekommit i långt äldre tid, vet jag ej, om så varit fallet torde det vara ganska längesedan. Jag minns att min far berättade om, att han i sin barndom hört de äldre gubbarna berätta om när de varit och arbetat med kyrkogårdsmuren, men jag vill minnas att de arbetade för daglön. Här är planterat lönnar, som nu är stora och gamla, de är planterade runt om hela kyrkogården, och vid sidorna om den stora gången fram till kyrkan. De torde vara planterade en gång i slutet av 1800 talet. Innan dessa planterades hade det ej funnits några planterade träd å kyrkogården.

Några särskilda ingångar för likfölje förekommer ej här.

Gravplatser.

Någon särskild indelning å kyrkogården så att de olika gårdarna och byarna haft en viss avdelning var, har ej förekommet här. I en viss mån har det ändå blivit så. Det var en del, som även i äldre tid köpte gravplats. Då blev det i regel så, att de köpte på samma avdelning (kvarter) som grannarna gjort. Det var de mera burgnare, godsägare och storbönder, som köpte gravplats. Sedan 1890 talets början (kanske också tidigare) gravdes det i tur och ordning för de som ej hade köpt gravplats, dessa gravplatser betalades ej för. Det var samma ordning ända fram till 30 talet. Det var en ganska olycklig ordning detta. Många makar ligger nu åtskilda åt, det fick alltså ej hållas undan en grav intill. Det har visat sig senare, att detta förfaringssätt ej var lyckligt. De som nu vårdar gravarna har dem skild åtskilda åt, och de som tänkt att köpa vårdar, har fått köpa två. Sedan 1934 är kyrkogården kartlagd. Alla som då ville ha vård om sina anförvantes gravar fick köpa gravplatsen, annars togs befintlig anordning bort.

68

I äldre uppstod uppstod här av sig självt alltså en viss skillnad mellan rika och fattiga. De fattiga hade ej råd att köpa gravplats. Men denna indelning var ej direkt uppgjord av de bestämmande. Inderekt kan dock sägas att det var detsamma. Som jag förut nämnt, begrovs alla utan de, som hade köpt gravplats, i tur och ordning, utan hänsyn till deras sociala ställning. Alla självspillningar torde dock ha begravits på en särskild plats. Grava i varv, alltså grava på nytt, där som förut har varit gravit, har förekommit och förekommer fortfarande, och kommer troligen att fortsätta tiden igenom. Här på kyrkogården har gravits ungefär en 200 gravar sedan jag började min tjänst här. Av dessa 200 har det blott varit 3 som ej förut varit uppgravda. 1934 lades hela kyrkogården om här, de som ville ha sina anhörigas gravar bevarade fick då betala 5 kr graven, detta gälde för 50 år. Priset på gravplatserna sattes då till 10 kr st, alltså för nya gravplatser avsedda att öppnas efter denna tid. Tiden för dessa är också 50 år. Från 1934 till 50 fanns det en avdelning, som platserna kostade 5 kr st, förfoganderätten var då 25 år, nu är det samma pris å hela kyrkogården.

69

Någon exakt tidpunkt, när man började att köpa gravplatser kan jag ej ange, men jag har sett att det finnes sådana sedan början av 1880 talet. Numera torde ingen plats å kyrkogården anses för mindre hedersam, men förr var det nog så. Den del av kyrkogården här, som efter omläggningen ~~XX~~ 1934, kostade 5 kr platsen, var den del, som de först kom in på med självspillningarna, och där de tro-
ligen är begravda, den har konstigt nog ej haft samma anseende. Det köpes också lite gravplatser där ännu i dag. Men detta har också en annan anledning. Hela denna avdelning är kartlagd, som engravsplatser, alltså ej som familjegravar. Det blir i regel ensamstående personer, som begravas där. En tid fanns det särskilda gravplatser för barn. När man gravde i tur och ordning för alla som ej köpt gravplats, fanns å samma avdelning lämnat plats för särskilda ~~XXXXXXXXXX~~ barnrader. I barnsäng döda kvinnor, torde ej ha funnits särskild gravplats för här. Angående självspillningar, torde det ha varit båda delar, beroende av hans familjära förhållande. Någon direkt avdelad plats för självspillningar har dock ej funnits här. Särskilda fattigkvarter har jag ej kunnat få bestämd uppgift om. Men jag tror själv att så har varit fallet.

70

Den nordöstra delen av kyrkogården fins ingen äldre gravsten än från 1924. Ett kvarter mitt för kyrkans nordsida fins blott en från äldre tid. Den södra delen och den östra däremot fins många vårdar från 80-90 talet. Den västra delen av kyrkogården eller hela framsidan mot kyrkan är den nyare delen, och har enligt uppgifter, ej gravits förrän 1887. Om skall döma efter gravvårdar, som jag tror har ett vist avgörande, verkar det, som om det nordöstra kvarteret sista halvdelen av 1800 talet varit ett fattigkvarter. Dödfödda barn och ofullgångna foster (med ofullgångna foster avses, om barnet fått sin kroppsbildning) gravsattes i regel på någon anhörig eller anförvants grav. Med detta förfäres i regel likadant i dag. Angående den förnämsta eller de förnämsta delarna av kyrkogården, är väl rätt svårt att besvara. Själva uttrycket förnämsta, måste väl hänföras till den kategori av människor av människor, som i äldre tid, i en viss mån även i dag, ansåg sig själva och även ansågs av andra, förnämre än folk i allmänhet. Om detta med förnämsta hänföres till de mera burgnare människorna, är det verkligen så, att de mycke är begravda på samma avdelning här.

Anhöriga vill gärna och så om möjligt ha gravplatser intill för-
utvarande, därför blir det i en viss mån likadant i dag. Vad som
mest talas om i dag är den vackraste och mindre vackra delen av
kyrkogården. Hela kyrkogården här är vacker, men om sådant fins
det alltid delad smak. Här har jag eller mina berättare alldrig
hört omtalas, att det skulle ha begravts någon inne i kyrkan.

I Håcksvik en grannförsamling till Ö. Frölunda, berättas det om en
brud, som förolyckas på sin färd till kyrkan för vigsel, att hon
skall vara gravsatt under kyrkan. Detta torde också vara sanning.
Under reparation av kyrkan för en ^{del} år sedan fann man liket av en
sådan. Jag känner dock för dåligt till det hela för att göra en
detaljerad uppteckning om detsamma.

Grav.

Graven brukade och brukas likadant i dag att gravas i så god tid
före begravningen, att den säkert är färdig. Blott ett kvarter
på denna kyrkogård är omgravd (stenröjd) det måste alltså börjas i
god tid, om man påträffar sådana hinder. I äldre tid fick vederbö-
rande själva sörja för gravöppningen. I regel var det någon ur

Det tillhörande liklaget, som utförde gravningen, man hjälpte varandra med detsamma. I äldre tid var det blott till att med olika verktyg försöka att forsera tjälen. Man använde vanliga järnspettkilar av järn m, m. Numera användes sprängämne, men det är ej alla gravar som detta går att göra. De som är förnära kyrkan, eller där befintlig gravanläggning fins låter detta sig ej göra, då får man återgå till den äldre tidens verktyg. I äldre tid gravdes blott 2 alnar djupt, numera 3, 180 c.m. Funna ben lades ned i botten i graven innan densamma fylldes igen. Så sker också i dag. En tid här vilka år kan jag ej ange, hade alla ben tagits till vara och förvarades på en plats i tornet. Någon högre vederbörande kom och fick se detta, och då fick alla gravas ned igen. Jag har haft otur att få en gravöppning på samma plats, som detta skett. Jag fick då av min far veta, var denna stora bensamling kommit ifrån. Sedan början av 1900 talet har det varit kyrkvaktmästaren, som varit ansvarig för gravöppningen här. Hur gammal seden är att kläda gravarna med granris, har jag ej lyckats att få någon bestämd uppgift om. Det förekom dock mycket sällan i äldre tid. 1934-35 förekom det ej till alla gravar här. Dåvarande komministern här

då, att det skulle vara likt för alla, och kyrkvaktmästarens skyldighet att utföra granklädseln. Det är samma bestämmelse i dag. Nu i dagarna är dock anskaffat, en ännu icke använd, grön plastikmatta. Angående sandning av graven förstår jag ej innebörden av. Någon sandning i den öppna graven, har ej förekommit här. Däremot sandning runt gravkullarna (sedan 1935-36 förbjudet). I äldre tid fick begravningsgästerna (bärarna) skyffla igen graven. Sedan vaktmästare tillsattes har det varit dennes skyldighet. Kyrkan tillhandahåller de nödvändiga verktygen till detta. Några tydor i samband med gravens igenskottande har jag ej hört berättas. Ej heller att graven prydas omedelbart efter igenskottandet. Att man gravet för trånga gravar, torde ha förekommit i äldre tid. Detta har jag hört omtalas, men inget så särpräglat fall, som är värt att bevara åt eftervärlden. Att en grav blir för trång, kan ha mer än en orsak. Den kan givetvis gravas för liten, det kan också vara en ovanligt stor kista, det kan inträffa ras strax före jordfästningen, m.m. För blott några år sedan inträffade det i Revesjö församling att man gravet en för liten grav. Kyrkorådet låg i lönekonflikt med vaktmästaren, kyrkvårdarna hade gravet själva och ha-

de gjort det för snålt. Kistan fick ställas ned på marken och grav-
ven göras större. Här torde gravarna ha varit i öster-väster så
längen som någon kan minnas. Allt vad jag har funnit av gamla res-
ter utvisar också detta. Någontig om en grav som ständigt hålles
öppen, dess uppkomst och uppgift, kan jag ingenting uppteckna om,
här torde detsamma alldrig ha förekommit.

Gravvårdar.

Granit, marmor, järn och trä även konststen. Graniten är den domi-
nerande, och torde också vara den älsta. Det är dock ganska dålig
granit i de älsta stenarna. Marmor fins blott en större ~~XX~~ vård
av, de andra av marmor är mindre snedställda plattor och någon i
form av en bok. Marmor tycks dock vara i utdöende här, de senaste
20 åren har ingen anskaffat någon sådan. Järn fins blott några
stycken kvar av. Jag tror att det blott är två, en rätt stor vård
med inhägnad av järnstaket, ett kors också det inhägnat med järn-
staket. Träkorsen är så gott som försvunna, om jag ej minnes fel
är det blott ett kvar, i äldre tid fanns det rätt många sådana.
Träkorsen får hänföras till de fattigas minnesvårdar.

Konststen fins bara en, den vården är rest över en industriidkare här från äldre tid. Denna vård är mycket kostnärligt gjord. En del av dess ornament, fick stå modell för bänkgavlarnas och andra delar av kyrkans utsmyckning, vid dess restaurering 1937. Olika vårdar för män och kvinnor, torde ej förekomma här. I varje fall förekommer det ej nu. Det är möjligt att det har förekommit i äldre tid, men något säkert bevis för det kan jag ej ge. Gravvårdar för äldre och barn, brukar dock hava en ganska markant skillnad. Någon annan trägravvård än ett vanligt kors, tror jag ej har förekommit här. Den ena vården här torde vara av gjutjärn, dess utseende är ganska svårt att beskriva, den har också en del försilvrade inslag, eller rättare sagt har haft. Den är över en av de första riksdagsmännen härifrån orten, det är ingen som vårdar den längre, den är nu i ett ömkligt förfall. Var de tillverkas har jag alldrig hört omtalas. När de första gravvårdarna kom av slipad och huggen granit, kan jag ej heller ange någon bestämd tidpunkt för, det är ej någon som särskilt lagt detta på minnet. Det Det fins sådana över avlidna 1885, men det är ej något garanti för att vården är köpt då, den kan vara av en betydligt senare datum.

Var de första vårdarna av slipad granit tillverkades, vet jag inget om. Jag har per telefon försökt att taga reda på detta, av anhöriga till de, som de första vårdarna är resta över, men de hade ingen vetskap om var de var köpta. För vem de tillverkades kan man utan tvekan uppge, att det var till den förmögnarex delen av folket. Från 1934 fins det precisa bestämmelser här angående gravvårdarnas utseende och storlek. En del kvarter får vara 1 m. höga, en del 75 c.m, vissa kvarter blott liggande plattor och hällar. På vissa rader å samma kvarter får vara ramar, som inhägnar gravplatsen, å vissa rader ej. Helpolerade, alltså glanspolerade vårdar får ej förekomma. Å varje gravbrev, som köpare av gravplats får är angivet vilka slag av vårdar och inhägnad, som är tillåtet. Några emblem å vårdar, som anger den avlidnes yrke fins ej här på kyrkogården. Den dödes fotografi i emalj eller bakom glas förekommer ej heller här. Blott en vård med fotografi förekommer på denna kyrkogården, fotografiet är utfört i brons. Denna vård restes 1937 över en samma år avliden riksdagsman. Någon riktigt särskilt ovanlig gravsten tror jag ej att det fins på denna kyrkogård. Fast det är rätt svårt ~~XXXXX~~ för en lekman att förstå.

Inskriptionerna å de gamla gravstenarna, är ganska växlande. Yrket tycks ha varit det dominerande här. Hemmansägaren, soldaten, m.m., yrken, tillägg hans hustru, deras barn, eller familjegrav. På en vård troligen den äldsta och ovanligaste på kyrkogården, börjar med följande inskription. Här under vilar mannen, högvälborne hans namn födelse och dödsår och gårdsnamn. Den är nästan omöjlig att läsa texten, jag hade annars avsett att gjort en avskrift av densamma. En tid under 20 och början av 30 talet, det fins några stenar från denna tid, som texten till de samma börjar så här. Andersonska Familjegraven, Johansonska familjegraven o, s, v. med gårdsnamnet efter. I något vist fall, kan yrket förekomma numera, dock mycket sällan. Familjegrav förekommer också, men ej så mycket som förut. Inskriptioner som, här vilar makarna, förekommer ej mera. I regel är det på familjegravarna makarnas båda namn födelse och dödsår, samt namnet på deras gård, eller det ställets namn där de mest har varit boende. Urvalet av bibelord och versar tycks i äldre tid ha växlat ganska mycke, så vilket som varit det behärskande på detta område, är svårt att ange. I regel valde man det som den döde i livet hade önskat, också det som stod i

den dödes bål som minnesord från konfirmationen. Någon gravvård som tagits från denna kyrkogård och använts för annat ändamål, torde ej ha förekommit. Gravvårdsfirmorna tar ofta gamla vårdar i utbyte mot gya. Vid omläggningen av kyrkogården här 34-38 togs några stycken vårdar bort. Det fanns inga anhöriga, som inlöste gravarna för fortsatt vård. Dessa vårdar står dock kvar ännu i dag, där de ställdes då, de står intill stenmuren å kyrkogårdens ena kortsida. Hur det skall förfaras i framtiden med vårdar å sådana platser, som ej längre vårdas, blir troligen ett problem. Numera köpes en vård till nästan alla avlidna, tiden för gravplatsen är 50 år. Om plats finnes, och likaså om det finnes anhöriga som önskar fortsätta med vården å graven, kan de köpa den å nytt. Men det måste en gång i framtiden ej finnas plats för detsamma. Ännu har detta problem ej varit så aktuellt här. Det finns de som köpt gravplatsen å nytt, men före 50 år tillbaka fanns det ej så många vårdar. Här finns också vårdar som står på några platser, som graven ej längre vårdas, både sådana som ~~XX~~ nyttjanderätstiden är slut och ej. Kyrkogården här är efter församlingens folkmängd numera, ganska stor och ~~XX~~ gott om gravplatser. Av denna orsak har kyrkogårdsnämnden ännu ej vidtagit några åtgärder, mot dessa

gravplatsägare. Med ägarnas vilja har dock bortförts ett par mindre plattor av granit och likaså ett par järnkors.

Gravsmäckning.

Gravkullar förekommer ganska mycket ännu. Det fins många kullar utan någon vård, alltså blott en gravkulle över ~~XXXXXX~~ graven. Det fins också många gravkullar framför såväl stående, som liggande vårdar. Gravkullarna börjar dock mer och mer att försvinna. De nya stående vårdar som uppsättes numera, är i regel en blomster-ram till. Många köper också blomsterramar, till förut befintliga ~~XXXXX~~ vårdar. De liggande hållarna, börjar man mer och mer att plantera runt omkring vårdan. Sommartiden prydes gravkullarna med olika slag av blomsterväxter, och lösa blommor placerade i där till avsedda vasar. Dessa kullar graves om på våren, gödslas och göres rena, får sedan rensas och vattnas under sommarens lopp. Vintertid prydas de med granris och i regel en s, k, vinterkrans. Denna prydnad är också vanlig, på de mera större familjegravarna. Skillnaden är blott den, att dessa ger plats för mera plantering.

I äldre tid blev väl många av gravkullarna jämnade rätt snart efter gravöppningen. Det var ej så allmänt då som nu, att de anhöriga vårdade gravarna. Seden att pryda gravarna med blommor, torde i vissa fall vara ganska gammal. Men denna sed torde också ha varit ganska induviduell. Jag tror ej att liksom allt g annat, som hör gammal tid till, att det har varit de som har haft råd och tid till detta, utan som jag förut nämnt mera induviduellt, bland såväl fattiga som rika. I äldre tid vet jag ej vad blomväxter, som var de vanligaste, förutom mullgröna och denna är ej direkt någon blomväxt. ~~RIKTIGT~~ Mullgrönan fanns på mer än hälften av alla gravar här så sent som 1937, nu finns den ej mer än på två gravar. Rosenbuskar, fönsterträd av många olika slag, penseer, bellis, lobelia och petunier är det mästa som planteras här nu. Penseer och bellis blommor tidigt på våren och är ganska oömma för frost. Lobelia användes mycke som kantväxt å familjegravar. Petunia har de sista åren börjat att planteras så gott som allmänt, för 10 år sedan fanns det ej alls någon plantering av densamma. Det har visat sig att denna blomma trives alldeles utmärkt på denna kyrkogård.

81

Vissa personer torde haft särskilda föreställningar om blommor, som växte på gravarna. Det var nog mäst om en make eller maka planterat en växt på sin makes eller makas grav, och när han eller hon dött, och graven måste ~~må~~ rubbas. Dessa planteringar har även jag fått erfara, att en del av anförvanterna är mycke rädda om. Men själva orsaken har jag inget hört berättas om. Att man brukat sätta ut lösa blommor i glas och dyligt, är ganska gammalt. Mor upplyser om att det har förekommit så länge hon kan minnas, alltså sedan mitten av 80 talet. Men det var blott under tid på sommaren, som det fans vilda blommor att plocka. I äldre tid odlades mycket litet med blommor i trädgårdarna, åtminstone av allmog. Konstgjorda blommor torde vara en senare tids påfund. Konstgjorda blommor fins i de vinterkransar, som numera användes som prydnad, till alla helgons dag och till jul. Konstgjorda blommor under sommartid har jag alldrig sett att det förekommit, eller hört omtalas att det förekommit i äldre tid. Familjegravarna med stenram ikring, brukas att krattas sommartid. I dessa brukar att vara ett lager med stensingel i, grus är här förbjudet att ha.

Något ~~XXXX~~ särskilt olika slag av krattning förekommer ej, skillnaden består i att det är olika välgjort. I äldre tid och fram till 1934, var det vanligt att ha grus omkring gravkullarna, från och med nämnda år blev detta förbjudet. Våren är den tid när alla gravar göres i ordning för sommarplanteringen. Här skötas de i allmänhet väl hela sommaren. Ovårdade gravar får ej finnas. Till allhelgonadagen brukas numera det största antalet av gravarna, att prydas med granris och vinterkransar, någon gör detsamma till jul. De avlidnas jämnårsdagar, t, e, x, om de levat och fyllt 100 år brukar också att ihågkommas. En brud, om hennes fader eller moder är avliden, brukar att lägga sin brudbukett å graven. Jämna år från den avlidnes dödsdag brukar också att ihågkommas med blommor. Detta med att pryda och sköta om gravarna, helst vad vintersmyckningen och särskilda bemärkelsedagar beträffar, är en fantastisk skillnad på här, nu och för blott 20 år sedan. För en 20 år sedan var det knappast mer än en 10-15 % nu en 70-80. Det är också stor skillnad på sommarens blomsterväxter och gravarnas skötsel i sin helhet, men ej så markant, som prydnaden till allhelgonadagen.

Här är det blott en 25 år sedan, som kyrkorådet åtog sig vården av gravar. Plåt, metall eller pärlkransar~~ä~~, är ingen som pryder sina gravar med numera. När jag började som vaktmästare här 1937, fanns det en pärlkrans kvar, den låg på en grav som ingen sett till på ett par år, jag tog undan den och sedan dess har det aldrig funnits någon här. Något årtal när pärlkransar och dylikt kom i bruk här kan jag ej ange, mor berättar att det fanns under hennes barndomstid 1885-90. Var de köptes kan jag ej heller ange. Pärlkransar torde ha använts av alla, som hade råd till att köpa dem. Någon tog hem dem, andra förvarade dem någonstans i tornrummen, många låt dem ligga kvar på graven även under vintern. Nu och för en 10-15 år tillbaks förekommer det att man placerar brinnande ljus på gravarna. I regel förekommer det endast till jul, någon gång allhelgonadagen (i år var det dock ingen denna dag). Det är ingen stor procent här, det är svårt för dem som har lång väg till kyrkan. Vem som införde bruket kan jag med säkerhet ej ange. Någon julgran med brinnande ljus har aldrig varit placerad på någon grav här.

Eldbegängelse.

Sedan jag började min tjänstgöring vid kyrkan 1937 är det 4 personer här i socknen som undergått eldbegängelse. Tidigare kan jag ej minnas att det varit någon som undergått eldbegängelse. Sammanlagt är här nedsatt en Io-I2 urnor. Dessa har komit ifrån andra platser. En från Amerika, en från Danmark. För övrigt har det varit sådana, som varit födda här, eller haft en make eller maka föräldrar, syskon eller annan nära anförvat, som förut gravsats här. Jag har troligen själv satt ned den första urnan å denna kyrkogård, jag kan dock ej exakt minnas villket år det var, men troligen i slutet av 1930 eller början av 40 talet. De som dött här i socknen och undgått eldbegängelse har varit. En Apotekare, född här, men haft sin verksamhet på annan ort. Bodde här de senaste åren före sin död. En folkskolelärare också född här, men också haft sin verksamhet på annan ort. Bodde här sedan han blev pensionerad, hans urna är nedsatt å Håcksviks kyrkogård. En ogift dam hon var född och bodde här hela sin livstid, jag tror att hon i sin ungdom var sömmerska. En fru, som var dotter till en skollärare här, gift med en tysk, som var köksmästare, även de under sina

verksamhetsår bosatta på andra platser. Hennes man dog först och även han kremerad. Den allmänna inställningen till eldbegängelsen torde vara både för och emot. Motsättningarna är dock mindre nu, än de har varit. Att eldbegängelsen ej har slagit mera igenom än den har gjort å landsbygden, torde vara många bidragande orsaker till. Närmaste krematorium härifrån är Borås 5,5 mil, detta torde vara en orsak. Om en av ett par makar dött för en rätt lång tid tillbaka och familjegrav är inköpt, vill barnen eller andra anhöriga att det ej skall vara någon skillnad. Den religiösa och även känslomässiga inställningen till eldbegängelsen, är också i många fall avgörande. Någon urnlund finnes ej å kyrkogården här. De urnor som nedsatts här, är alla nedsatta å någon nära anförvants grav.

Folktro om kyrkogården.

Folktron om kyrkogården, vet jag knappast vad jag skall svara på. Berättarna säger att de ej har hört något särskilt om detta, både vad som angår själva kyrkogården och likaså blommorna. Att det alltid har funnits och fins ännu en viss skeptisk inställning

86

Till kyrkogården, har jag ofta hört omtalas, och hör vid vissa tillfällen ännu, dock mindre nu än förr. Någon direkt folktro har jag ej att uppteckna härifrån. Jag vill blott nämna att många, när de beträder kyrkogården, gör det med en viss vördnad och aktning. Förr var det många som var rädda för att beträda kyrkogården en mörk kväll eller natt. Många har en viss respekt för det även i dag. Någon annan förklaring till detta än vanlig mörkrädsla kan jag ej ge. Tron är väl förstås, att det spökar mer där än någon annanstans. Något väsen som skulle vakta kyrkogården, har ej varit någon folktro om här. Något om den första som begravdes å en ny kyrkogård, har heller ingenting talats om här.

Andra begravningsplatser.

Någon annan begravningsplats än den nuvarande kyrkogården, torde ej ha funnits här. Det fins ingen plats här som utvisar några lämningar eller spår av detsamma. Några traditioner om kolera eller ~~pe~~ pestkyrkogårdar finnes ej heller. Det mesta som berättas om platser där personer omkommit genom bråddöd är att, det alltid skulle ha spökat på dessa platser. Den omkomne skulle ha visat

sig på den plats han omkommit. Att de vägfarande på en sådan ~~pl~~ plats skulle kasta en pinne eller sten, torde ej ha förekomit här, om det skulle ha förekommit är det så längesedan, att ingen nu minnes eller har hört det omtalas. Att det förekommit på andra platser, har jag läset om i berättelser från äldre tider. Något kors som rests på sådana platser, känner ej berättarna till, detta torde ej heller ha förekommit här. Folk som begravts i vägsål rågångar, kärr, hästbackar, har ej berättats någonting om här. Avrättningsplatsen (galgbacken) vet jag var den har funnits här i byn. Det ligger dock så långt tillbaka i tiden om detta, att det är svårt att få några upplysningar om. Berättelserna om sådana händelser, som talats om från generation till generation, har försvunnit. Jag har dock läset om att de som avrättades skulle begravas på samma plats, som avrättningen skedde, troligen har det varit likadant här. Ö. Frölunda är en inlandssocken, om ilandflutna lik och gravar vid stranden, har alltså ej förekommit här.

Bårhus.

Bårhus har ej funnits och fins ej ännu här, varför jag alltså ej kan göra någon uppteckning om detsamma.

Majning.

Granar utanför stugan, och granar på den väg som gick genom den avlidnes egna ägor var ganska vanligt. Risning eller majning på vägen till kyrkan, torde ej ha varit sed här, varken av de anhänga, grannar eller de som bodde utmed den väg där liktåget skulle gå fram. Berättarna eller jag själv har alldrig hört omtalas att majning eller risning förekommet här. Denna sed har dock, och är troligen vanlig ännu, så nära som i grannsocknen Mårdaklev. Detta har jag sett själv många gånger. Det jag har sett av detta i Mårdaklev ~~XXXXX~~ har varit i den södra delen av socknen, vägen till Gunnarp. Jag och mina föräldrar var för 10 år sedan på en släktings begravning i Elvsered. ^{2 mil härifrån} Elvsered är sista socknen i Västergötland, sydväst mot Halland. Där förekom Majning på vägen till kyrkan. Det var gjort av grannar och sådana som bodde ~~påXXXXXX~~ utmed vägen till kyrkan, vänner och bekanta. Det fanns 7 st, sådana majningar eller risningar, de flesta i form utav ett kors. Denna sed torde vara vanlig i de socknar, som gränsar mot Halland, men ej här. Att man gjort särskilda äroportar, gått före liktåget och ströjt ut ris, har ej och förekommer ej heller här.

Vad innebörd som majning och risning skulle ha, förutom sympati, bevis av deltagande med anhöriga, känner jag ej till.

Kransar och minnestavlor.

De begravningskransar som man själv tillverkade av lingonris och dyligt, och blomsatte med vilda eller eget odlade blommor torde ~~vara~~ vara ganska vanligt i äldre tid. På vintern kunde man binda kransar av samma material, som på sommaren, man gjorde då själv konstgjorda blommor av vitt och rött papper. Detta minnes min moder från sin barn och ungdomstid, alltså omkring 1885. Minnestavlor (dödstavlor) var ganska vanligt att man tillverkade i äldre tid. Allt vad som gäller dessa minnestavlor, både de som tillverkades för förvaring i hemmet, i kyrkan eller vapenhus, om personer som tillverkade desamma, liksom sådana tavlor för fotografering, har jag i en särskild frågolista om detta besvarat och tillsänt folklivsarkivet. Med tanke på detta tycker jag det är onödigt att jag gör en upprepning av detsamma.

Sorgdräkt.

90

Svart är den mest markerande färgen för sorgdräkterna hätt, såväl i äldre tid som nu. Bland allmogen i äldre tid var kvinnans sorgdräkt uteslutande svart. Svart Klänning och svart huvudduk, svarta strumpor, skor eller känger. De högre samhällsklassernas kvinnor kunde i vissa fall ha en vit krage till den svarta klädningen. ~~XX~~ På de svarta huvuddukarna brukades också att fästas ett svart flor. Denna sed är dock ej så gammal, torde ha börjat på 1910-15 talet. När bruket med svart sorghatt och slöja började är svårt att ange. Det har varit så här på orten, att vissa modedaningar inom klädbruket ej slagit igenom hos alla på en gång. Av vem och varifrån detta bruk kom kan jag ej heller ange, men troligen har det kommit från någon av de högre samhällsklasserna. Det var väl endast de, som i äldre tid och även långt in i nyare hade råd och möjlighet att skaffa sig nytt. I äldre tid torde man ej haft haft särskilda handkläden eller sorgnäsdukar, blott vita. Numera fins vita näsdukar med svarta ränder om. Här på orten är det dock ej många, som använder dessa.

Männens sorgdräkt i äldre tid var nog, åtminstone för många, mindre markerande än kvinnornas. En kostym var då som nu, dyrare än en klänning. De som hade råd och möjlighet att skaffa sig en ~~XXXX~~ svart kostym hade detta, senare bonjour. Vid en nära anförvants begravning ansågs det opassande att ej vara svartklädd, om man ej själv hade, lånade man då av någon bekant. Det var nog några år inpå 1900 talet innan sorgband på hattar användes här. Något annat på dessa än sorgband har ej förekommit här. Bruket med sorgband på armen, kom samtidigt här som bruket med band på hattarna. Detta band å såväl arm, som å hatt, kunde vara av vilken svart tygsort som helst, eller av tyll eller flor. Att man skulle bära det på ena eller andra armen om det var en kvinna eller man som sörjdes, har ej varit allmän sed här. Hur lång tid man bar dessa sorgband, var beroende av hur nära anförvant, som sörjdes. Ett år torde varit den längsta tiden. Den senare tiden har sorgbandet ersatts av en knapp eller kokard i rockuppslaget. Denna sed är dock ej allmän här ännu. Av vem och när jag första gången såg en sådan bäras, kan jag exakt ej minnas, men det är blott något år sedan.

Barnens sorgdräkt i äldre tid, helst då hos allmogen, var så gott som obefintlig. Barnen var sällan med på någon begravning. Om begravningen var i deras hem, fick de ta på sig det bästa de hade. Även barnens kläder var i regel i äldre tid svarta. I stort sett är det väl också så i dag, att barnen ej har någon särskild sorgdräkt. Alla begravningsgäster i äldre tid var ej sorgklädda. Som jag ej förut nämnt, var det ej alla som hade svarta kläder. Men i regel var alla kläder av mörk nyans, man fick ta vad man hade. Vid begravningar i dag, är nästan alla högtidsklädda här på orten. Detta gäller särskilt om det är någon anförvants begravning. Vid en icke anförvants begravning, fins de som använder mörk kavajkostym med vit ~~KÄXXXX~~ skjorta, svart slips eller rosett. Vad som angår sorg av underordnade inom en kår, kan jag ej ge någon upplysning om.

Sorgtid.

För make föräldrar syskon och övriga nära anförvanter, var sorgtiden ett år (sorgeåret) Mera avlägsna släktingar var tiden mera obestämd. På villket sätt man gav tillkänna att man hade sorg, var ganska individuellt. Vanligt var dock att man ej gick bort på några större glädjebjudningar, eller deltog i liknande allmänna

fäster. I äldre tid ansågs detta som mycket opassande. Numera förekommer ej längre något sorgeår. De nära anhöriga kan gå vart de önskar, ganska kort tid efter en anhörigs bortgång, om de tycker att de har lust för detsamma. Med detta är det dock ganska olika. Förr var det dock ganska noga med detta, jag mins att jag i min ungdom mycke hörde hördes talas om detta, att den och den gick till den eller den tillställningen, och det var ej mer än så eller så längesedan, en hans anförvant gått bort.

Borgerlig begravning.

Borgerlig begravning och vad som i frågelistan är frågat om i samband med sådan, kan jag ej besvara. Mig veterligt har det aldrig förekommit någon sådan begravning här på platsen.

Ordensbegravning.

Även om detta kan jag ej göra några uppteckningar, det torde ej heller ha förekommit här. Några särskilda traditioner vid begravning av medlemmar inom hantverksskrån, har ej heller förekommit här.

94

Några fackföreningsfanor har ej förts här i någon begravningsprocession. Fackföreningsrörelsen är ej så gammal här på platsen. Lantarbetarefackföreningen är älst, men den är ej så stor så den har egen fana. Den enda begravning här sedan 1937, som fanor förekommit, var vid en riksdagsmans begravning. De fanor som förekom då, var svenska flaggan. Fanbärarna paraderade med dessa fanor och så inne i kyrkan under själva jordfästningen. Mot detta hörde jag inga protester från prästerskapets sida. Men det är kanske skillnad på svenska flaggan, och en fackföreningsfana, som symbol vid sådana tillfällen.

Militärbegravning.

Över militärbegravning kan jag ej heller lämna någon upplysning om härifrån. Några särskilda militärbegravningar har ej ägt rum här. Många gamla soldater från indelningsverkets tid, har dock begravits här, både förr och på senare tid. Någon militär hedersbetygelse har dock ej förekommit vid dessas begravning. Någon begravning av utländska medborgare, har ej förekommit här.

Begravningskassor och entrepenörer.

Någon särskild begravningskassa för bygden eller orten ^{har} aldrig funnits. Vissa sjuk-kassor har i sin verksamhet också haft begravningskassa. Den första sjukkassan jag var med i Svenska arbetarnas allmänna sjuk och begravningskassa, bedrev ej alls någon sådan verksamhet, som i frågoformuläret är efterfrågat. Denna sjukkassa och likaså en nykterhetsorganisations sjukkassa, gällde försäkringen i begravningskassan, blott ett vist belopp, som utbetalades vid den försäkrades död. Ingen av dessa sjuk-kassor iklädde sig, förutom att utbetala försäkringsbeloppet, någon skyldighet vid den försäkrades begravning.

Någon begravningsentreprenör har heller aldrig funnits här på orten. Vid något tillfälle har på de senaste åren sådan anskaffats från annan ort, i regel från Borås. Men även i Svenljunga finnes entreprenör. Gravöppning, prydnad av kyrkan (bortsett från att ordna med kransarnas placering i kyrkan) och likbärare, brukar ej en entreprenör från främmande ort att ordna. Entreprenörer har varit anlitade här blott ett fåtal gånger. Någon ändring i begravnings-skicket genom entreprenörerna, har ej skett.